ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	15/2	2021	323-356

ÇİVİ YAZILI BELGELERE GÖRE ESKİ MEZOPOTAMYA'DA KUVARS GRUBU'NDAN BAZI TAŞLAR VE ÖZELLİKLERİ*

*Sema ARSLAN***

Makale Bilgisi **Article Info**
Başvuru: 17 Ekim 2021 Received: October 17, 2021
Kabul: 10 Kasım 2021 Accepted: November 10, 2021
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Yerkabuğunda doğal olarak bulunan kuvars taşları, bünyesinde farklı mineralleri içerebilmesinden ötürü geniş bir yelpazede renk çeşitliliği sunar. Bu yapısal özellik taşların büyüleyici ve albenili olmasını sağlar. Mezopotamyalıların söz konusu gruptan bazı taşları iyi bir şekilde tanıdığı, özellikle de bantlı agat türlerini noktalarına ve şeritlerine kadar ayırt edebildiği görülür. Bazı taşlar ise eril ve dişil olarak cinsiyete sahip bir şekilde isimlendirilmiştir. Kuvars taşları hem renk harmonisi hem de üzerinde işlem yapılarak karakteristik bir nitelik kazanması gibi özelliklerinden ötürü ön plana çıkmıştır. Bu kıymetli taşların Eski Mezopotamya uygarlıklarında yoğun olarak kullanıldığı, özellikle ḪAR.ra=ḫubullû Serisi, Abnu šikinšu Serisi ve Lugal.e Mitosu gibi mineraloji ve petroloji alanlarına yönelik bilgi sağlayan kayıtlar sayesinde aydınlatılmıştır. Literatüre Kuvars Grubu olarak geçmiş taşlar içerisinde özellikle yedi taşın inceleneceği bu çalışmada çivi yazılı kayıtlar doğrultusunda yapılan analizlere göre taşların tanımları, türleri, kullanım alanları ve mineralojik özellikleri üzerinde durulacaktır.

---

* Bu makale yazarın, Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında hazırladığı "Eski Mezopotamya'da Değerli Taşlar ve Kullanım Alanları" isimli doktora tezinin ilgili bölümlerinin gözden geçirilip, genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Konuyla ilgili araştırmalarda görüş ve desteklerinden ötürü Sayın Prof. Dr. Salih ÇEÇEN ve Sayın Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK hocalarımıza teşekkürlerimizi sunarız. Çalışmadaki Almanca kaynakların tercümelerini kontrol eden Zeynep TEMİZSOY'a ayrıca teşekkür ederiz. Her hâlükârda konuyla ilgili ifadelerin sorumluluğu yazara aittir. Çalışmadaki kısaltmalarda CDLI'de yer alan "Abbreviations for Assyriology" takip edilmiştir.

** Dr., semarslantr@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7281-8501.

Anahtar Kelimeler: *Eski Mezopotamya, Mineraloji, Kuvars Grubu, Abnu šikinšu.*

According to Cuneiform Documents, Some Stones from the Quartz Group in Ancient Mesopotamia and Their Properties

Abstract

Quartz stones, which are naturally found in the earth's crust, offer a wide range of color variations due to the fact that they may contain different minerals in their structure. This structural feature makes the stones fascinating and attractive. It happens that the Mesopotamians knew some stones from the group in question well, in particular, they were able to distinguish banded types of agate by their speckles and stripes. Some stones, on the other hand, are called masculine and feminine in a gendered way. It is understood that quartz stones come to the fore both because of their multicolor and harmony and because of their properties, such as the fact that they acquire a characteristic quality by processing them. Thanks to the documents which provide mineralogy and petrology like fields such as ḪAR.ra=ḫubullû Series, Abnu šikinšu Series, and Lugal.e Myth, with information, it has been projected that these precious stones were used by ancient Mesopotamian civilizations. In this study which will, particularly, be observed the seven stones that are assumed as Quartz Group stones in literature, the meanings, types, usage areas and mineralogical features of the stones will be focused by means of the analysis in line with cuneiform documents.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, Mineralogy, Quartz Group, Abnu šikinšu.*

GİRİŞ

"İnsanların taşlar hakkında bilmedikleri, bildiklerinden daha çoktur."
(Aksoy, 2018: 98.)

Mezopotamya uygarlıklarının kaydetmiş olduğu çivi yazılı belgeler vasıtasıyla mineraloji (mineralleri inceleyen bilim dalı) veya petroloji (taş ve kayaçları inceleyen bilim dalı) alanlarına yönelik erken dönem sınıflandırma ya da kullanım alanlarına ait bilgilere erişim sağlanabilmiştir.[1]

[1] Söz konusu alanlar hakkında perspektif sağlaması için bkz.: P.R.S. Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries The Archaeological Evidence* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1999).; Eckart Frahm, *Babylonian and Assyrian Text Commentaries Origins of Interpretation*, Guides to the Mesopotamian Textual Record 5 (Münster: Ugarit-Verlag, 2011).; G. G. Boson, "Edelstein (Halbedelstein)", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1938), 266-273.; W. Röllig, "Mineralien. A. Allgemein", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1993), 209-210.; Dominique Collon, "Mineralien. C. In der mesopotamischen Kunst", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1993), 212-213.; R.-B. Wartke, "Quarz. B. Archäologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 2006-2008), 185-186.; R.-B. Wartke, "Stein. B. Archäologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 2011-2013), 127-131.;

Mezopotamyalıların günlük yaşantılarına dair detaylar sunan bazı seriler mevcuttur. Önemli serilerden biri *Materialien zum Sumerischen Lexikon* ismiyle bilinir ve literatürde MSL kısaltmasıyla geçer. Ayrıca seri *ḪAR.ra=ḫubullû* veya *Urra=ḫubullû* ifadeleriyle de geçebilir. Farklı ciltler halinde yayımlanan seri, maden, kil, taş, ağaçtan yapılmış eşyalar, canlı ve cansız varlıklar vb. gibi konularda gruplara ayrılmış olarak kaydedilmiştir. Sözlük veya ansiklopedi olarak değerlendirilebilen serinin büyük bir kısmı Eski Babil Dönemi'nde derlenmiştir. Taşlar ve minerallerle ilgili bilgiler sağlayan cilt ise MSL 10'dur. Söz konusu cildin geniş bir derlemesi MÖ 2100-2000'li yıllara tarihlendirilir. Ciltte günümüzde pek çoğunun anlamı bilinmeyen ve hakkında bazı yorumlar yapılabilen çok miktarda taşın ismi kayıtlıdır. Genel bir başlık gibi ele alınabilen ideogram ifadesiyle birlikte taşların isimleri alt alta listelenmiştir. Örneğin ŠUBA-taşı (agat), na_4.šuba.gal (büyük šuba), na_4.šuba.tur (küçük šuba) veya na_4.šuba.sa_5 (kırmızı šuba) gibi farklı isimlerle alt alta kaydedilmiştir. Seri taşların renkleri veya büyüklükleri gibi detaylar hakkında bilgi edinmeyi mümkün kılar.[2] Mineraller hakkında detaylı bilgiler edinilen diğer bir seri ise *Abnu šikinšu* (NA_4 GAR-*šú*: "taş ki görünüşü…") ismiyle bilinir. Seride yer alan taşların, minerallerin veya kabuklu ürünlerin tanımları protasis (koşul tümceciği) ve ardından gelen apodasis (sonuç tümceciği) cümleleriyle kaydedilmiştir. Cümleler "taş ki görünüşü/doğası …. şudur" şeklinde yapısal bir diziliş taşır.[3] *Abnu šikinšu Serisi*'ne yönelik uzun versiyonlar, çivi yazılı metinlerin transliterasyonları, tercümeleri ve yorumları Schuster-Brandis tarafından yayımlanmıştır. Eser, literatürde *amulet taşları*[4] ismiyle bilinen

---

Nicholas Postgate, "Mesopotamian Petrology: Stages in the Classification of the Material World", *Cambridge Archaeological Journal* 7/2 (1997): 205-224.; Wayne Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments and Related Matters", *ZA* 82/1 (1992): 112-122.; Anais Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen Erkenntnisse zur Identifikation von Steinnamen aus der Serie abnu šikinšu "Der Stein, dessen Gestaltung..."", *AoF* 30/2 (2003): 256-268.; Anais Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 2006-2008), 182-185.; Anais Schuster-Brandis, "Stein. A. Philologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 2011-2013), 123-127.

2 MSL 10 II.163; II.164; II.165; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 213.; Kemal Balkan, "Talimi-Destâni Sümer Edebiyatının Şaheserlerinden Biri", *Sumeroloji Araştırmaları 1* Ayrı Basım (1941): 883.

3 Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 256-258.; Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 112-113.; Frahm, *Babylonian and Assyrian*, 10.

4 Mezopotamya'da amuletler sadece kötülüklerden ya da demonlardan korunmak için kullanılmamıştır, aynı zamanda arzulanan hedefe yönelik manevi ihtiyaçların harekete geçirilmesi için de kullanılmıştır. Amuletler, arzulanan hedefin gerçekleştirilmesi için büyülü güçlere sahip nesneler olarak kabul edilirdi. Amuletler sadece taşlardan yapılmazdı, aynı zamanda bitki, kemik veya metallerden de yapılabilirdi. *Amulet taşları* genellikle bütün bir halde değil, boncuk dizilerine getirilmek suretiyle çoklu biçimlerde

kavramı geniş ölçüde ele alır. Eserde amulet dizileri için kullanılan materyaller *ketten* (dizi) ismiyle numaralandırılmıştır ve bir sözlük oluşturulmuştur.[5] Mezopotamyalıların farklı konularda kaydettiği uzun seriler dışında, bölgedeki kültürlerin geniş bir edebi literatüre sahip olduğu bilinir. Mitolojik anlatılardan mineraloji alanına yönelik bilgiler aktaran kompozisyonlar bulunur. Mineralojiyle ilgili öne çıkan mitoslardan biri *Lugal.e*'dir. Mitos ismini, destanın ilk giriş cümlesi olan "lugal-e u_4 me-lám$_4$-bi nir-ğala$_7$" (Ey Kral, parıltısı hayranlık uyandıran fırtına) ifadesinden alır.[6] Mitos literatürde "Ninurta'nın Kahramanlıkları" ismiyle de geçer.[7] Geller çalışmasında, *Lugal.e'*ye ait farklı tablet parçalarının transliterasyonlarını ve tercümelerini yayımlamıştır.[8] Zamanla çivi yazılı metin sayısının ve bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların artmasıyla birlikte mitos van Dijk tarafından yeniden ele alınmıştır. van Dijk'in çalışmasında, *Lugal.e*'ye ait metin transliterasyonları, tercümeleri ve yorumları detaylı olarak incelenir.[9] *Lugal.e* mitosunda Fırtına Tanrısı olarak anılan Ninurta'nın, Asakku-demonu ile savaşını anlatan kompozisyon kısaca şu şekilde özetlenebilir: Asakku-demonu, Fırtına Tanrısı Ninurta'nın otoritesini tehdit etmektedir. Asakku-demonu, Fırtına Tanrısı Ninurta ile kendisi arasında verilen mücadelede dağ halkı olarak bilinen taşlar topluluğuyla müttefik olur. Fırtına Tanrısı Ninurta, Asakku-demonu ve düşman tarafında olan müttefikleri yener. Kompozisyon Fırtına Tanrısı Ninurta'nın kendi yanında müttefik olan taşlara "kader tayin" etmesiyle devam eder. Böylelikle Fırtına Tanrısı Ninurta savaşta yanında duran taşları kutsarken, düşman tarafında duran taşları ise lanetler. Kutsanan taşlar iyi mevkilere getirilir,

---

oluşturuldu. Akadca *ṭurru* ismiyle belirtilen boncuk dizileri farklı uygulamalarda yer alırdı. Mezopotamya'da tılsımlı nesnelerin amulet olarak kullanılmasına yönelik örnekler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdulgani Kaçar, "Eski Mezopotamya Kültüründe Tılsım İnanışı ve Bazı Tılsımlı Objeler", *ArAn* 13/1 (2019): 69-81.

5 Anais Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr.*, AOAT 46, (Münster: Ugarit-Verlag, 2008).

6 Thorkild Jacobsen, "Sumerian Mythology: A Review Article", içinde *Philosophy, Religious Studies, and Myth*, ed. Robert A. Segal (New York & London: Garland Publishing, 1996), 178-179 dipnot: 9.

7 Balkan, "Talimi-Destâni Sümer", 886.; Ayrıca bkz. ETCSL c.1.6.2 "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)" st. 1.

8 Samuel Geller, *Die Sumerisch-Assyrische Serie Lugal-e ud me-lam-bi nir-gál* (Leiden: E.J. Brill, 1916).; Mitos üzerine analizler Balkan tarafından kaleme alınmıştır. Balkan, "Talimi-Destâni Sümer", 881-912.

9 J. van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĞÁL: Le récit epique et didactique des Travaux de Ninurta, du Deluge et de la Nouvelle Création Texte, Traduction Et Introduction*, Tome I (Leiden, The Netherlands: E.J. Brill, 1983).

lanetlenen taşlar ise ağır hükümler altında bırakılır. Kompozisyon içerisinde taşların kutsanmasını ve lanetlenmesini içeren pasajlar 416-627 satır aralığında geçer.[10] Mitosta ele alınan taşlar neden sempatik ve antipatik olarak algılanmıştır? Bu taşlar nereden gelmiştir? Taşlar neden kutsanmıştır veya neden lanetlenmiştir? Kramer çalışmasında *Lugal.e*'yi bu tarz sorulara cevap vermeye yönelik teolojik bir açıklama çabası olarak görür.[11] *Lugal.e*'de geçen taşların etiyolojisine yönelik detaylı bir araştırma Simkó tarafından yapılmıştır.[12]

Mineralojide Kuvars Grubu, silisyum dioksit (SiO_2) kimyasıyla bilinir ve geniş bir çeşitliliğe sahip olan mineralleri kapsar. Bu gruptaki mineraller farklı görünümlere sahiptir. Yapılarına göre makrokristalin (gözle görülebilen kristaller) ve mikrokristalin/kriptokristalin (mikroskobik büyüme ile görülebilen kristaller) olmak üzere ikiye ayrılır. Makrokristalin taşlara kuvars[13] ve ametist; mikrokristalin taşlara ise bantlı agatlar ve karnelyan örnek verilebilir. Jasper Grubu'ndaki taşlar ise her biri renk, saydamlık ve diğer özelliklerine göre çok sayıda çeşide ayrılabilir.[14] Kuvars Grubu'na ait taşların sertlik dereceleri Mohs Sertlik Skalası'na[15] göre 6,5-7 arasında

---

[10] van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 51-147.; ETCSL c.1.6.2 "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 1-415; Jean Bottéro ve Samuel Noah Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme: Mythologie mésopotamienne* (Paris: Éditions Gallimard, 1989), 340-368.; Thorkild Jacobsen, *The Harps that Once–: Sumerian Poetry in Translation* (New Haven and London: Yale University Press, 1997), 235-272.

[11] Samuel Noah Kramer, "Lugal ud me-lám-bi nir-ĝál: Texte, Traduction et Introduction by J. van Dijk", *JAOS* 105/1 (1985): 135-139.

[12] Krisztián Simkó, "Die Steine und ihre Aitiologie in dem Epos von Ninurta Eine philologische Untersuchung mit Fallstudien zu dem Steinkapitel des sumerischen Epos Lugale" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2018).

[13] Kaya kristali (dağ kristali) ya da kuvars tercümeleri ile bilinen *dušû/dušia*-taşının literatürdeki yeni değerlendirmelerle birlikte steatit veya klorit taşlarına işaret edeceğine dair görüşlerin kuvvetlenmesi nedeniyle söz konusu mineral çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu hususta bkz. Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 407.; Piotr Steinkeller, "New Light on Marhaši and its Contacts with Makkan and Babylonia", J. Giraund, G. Gernez, (ed.), *Aux marges de l'archéologie. Hommage à Serge Cleuziou, Travaux de la Maison René-Ginouvès 16*, (Paris: 2013), 261-274.; Shiyanthi Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia* (Leiden-Boston: Brill, 2019), 244-264.

[14] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 182.; M. Tosi, "Jaspis B. Archäologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1976–1980).; 270.; George Rapp, *Archaeomineralogy* (Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2009), 97.; Ronald Louis Bonewitz, *Nature Guide Rocks and Minerals* (United States: DK Publishing, 2012), 171.

[15] Mineraloji bilim dalında taşlar ve mineraller Mohs Mineral Sertlik Skalası ismi verilen bir ölçekleme sistemine göre derecelendirilir. Bu sertlik skalası en sert minerallerden en yumuşak minerallere kadar taşların çeşitlilik gösteren niteliklerine ve yapılarına göre

değişir. Görsel açıdan oldukça çarpıcı görünüme sahip ve geniş bir renk çeşitliliği taşıyan kuvars taşlarının Mezopotamya'da popüler olduğu görülür. Özellikle *amulet taşları*ndaki boncuklar, mühürler ve figüratif küçük nesneler gibi örnekler bu popülariteyi destekler. Mezopotamya coğrafyası kuvars taşları bakımından son derece fakir olmasına rağmen, çevre ülkelerden kolay bir şekilde erişilebilen türler olmuştur. Dolayısıyla taşlar, tamamen ham veya yarı işlenmiş bir şekilde İran'ın kuzey ve doğu bölgeleri ya da İndus Vadisi çevresindeki ülkelerle yapılan uzak mesafe ticaretiyle tedarik edilebilirdi. Kuvars Grubu'na ait çeşitli taşlar yaklaşık olarak MÖ 6. binyılın başlarından itibaren farklı dönemlerde popülaritesi artarak kullanıldı. Geniş bir yelpazede görsel şölen sunan kuvars taşları, erken zamanlardan itibaren kullanılmıştır ve bu taşların büyülü olduklarına dair inanış yaygınlaşmıştır.[16]

Mezopotamya uygarlıklarının kullanmış olduğu taş ve mineral isimlerinin adlandırmalarında Sumerce kayıtların yoğunluğu dikkati çeker. Yazılı kaynaklarda Kuvars Grubu'ndan olacağı düşünülen pek çok mineralin kaydedilmiş oluşu Mezopotamya kültürlerinde bu konunun ne kadar geniş bir hacme sahip olduğu hakkında fikir sunmaktadır. Taş tanımlarının Sumerlilerden sonra devam eden kültürel ilişkilerle birlikte Mezopotamya'daki farklı uygarlıkların dillerine de yansımış olabileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kıymetli taşlar bakımından oldukça fakir olan Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sumerlilerin minerallerle nasıl tanıştıkları ve kendi dillerinde bu mineralleri nasıl tanımladıkları sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya net bir yanıt verilememekle birlikte, Sumerlilerin Mezopotamya coğrafyasına gelmeden önce varlıklarını sürdürdükleri yer ile Mezopotamya'ya gelmeleri esnasında tanıştıkları diğer kültürlerle yaşadıkları sosyo-kültürel ilişkilerle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Sumerce ve Akadca mineral isimlerinin yorumlanmasında eski değerlendirmelerin yeni verilerle birlikte güncellenmesi gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda hem filolojik hem de arkeolojik veriler üzerine yapılacak analizlerle birlikte daha sağlıklı yaklaşımların geliştirileceği anlaşılmaktadır. Jeologlar ve mineraloglar

---

kullanılır. Skala, Alman jeolog ve mineralog Friedrich Mohs tarafından literatüre kazandırılmıştır. Skala minerallerin sınıflandırılmasında ve kategorize edilmesinde önemli bir rol oynar. Sertlik ölçeğinin ilk sırasında en sert taş olan elmas bulunur ve sertlik derecesi 10'dur. Akabinde gelen taşlar ve sertlik dereceleri şu şekilde sıralanır: Yakut ve safir: 9; topaz: 8; kuvars: 7; apatit: 5; kalsit: 3; jips: 2 ve talk: 1.

[16] Wartke, "Quarz. B. Archäologisch.", 185 vd.; Arkeolojik veri örnekleri için bkz. Tosi, "Jaspis B. Archäologisch", 270-271.; Wartke, "Quarz. B. Archäologisch.", 185-186.; R.-B. Wartke, "Stein. B. Archäologisch.", 127-131.

tarafından getirilecek yeni açılımlarla birlikte ortak bir terminolojinin oluşturulması söz konusu alanlar için yol gösterici olacaktır.[17]

Eski Mezopotamya'da veya Eski Yakındoğu'da kullanılmış mineraller veya taşlar üzerine araştırmalar yapan bilim insanları, ilk yazılı belgeler olan Sumerce ve Akadca kayıtlardan yola çıkar. Çivi yazılı belgeler takip edilerek taşların Arapça, İbranice, Latince veya Yunanca muadilleri üzerine karşılaştırmalı analizler yapılır. Bu analizlerde, Antik Çağ yazarlarının eserleri de dikkate alınır. Bu sayede taş isimlerinin semantiği ve etimolojisi hakkında yeni yorumlar getirilmeye çalışılır. Kuvars Grubu'ndan olduğu kabul edilen ve literatürde öne çıkan yedi adet değerli taşın ele alındığı bu çalışmada mineralleri analiz etmek için benzer bir yöntem izlendi. İlk olarak minerallerin semantiği değerlendirildi. Ardından taşların tercümesinde günümüzde hangi türü yansıtmış olabileceği konusunda bilim insanlarının yaygın olarak kabul ettiği görüş dikkate alındı. Bunun yanı sıra güncel araştırmalarla birlikte taşın tercümesine yenilik getiren görüşler de belirtildi. Kabul gören tercüme üzerinden taşlar ele alınarak, onların türlerine ve mineralojik özelliklerine değinildi. Konu bağlamının sınırlı olduğu yerlerde ise yaklaşım sağlamak için Antik Çağ yazarlarından örnekler sunuldu. Öte yandan son yıllarda Mezopotamya mineralojisi, petrolojisi ve kimyasal zanaatlarıyla ilgili genişleyen bir literatür söz konusudur. Bu bağlamda taşların kabul edilen tercümelerinden farklı anlamlara gelebileceği ve günümüzde tekabül edebileceği taş türlerinin güncellenebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Eski Mezopotamya'da Kuvars Grubu'ndan Bazı Taşlar: Tanımları, Çeşitleri ve Mineralojik Özellikleri

1. ^{na_4}*Ašpû* / ^{na_4}AMAŠ.PA.È: Jasper, Mavi Kalsedon

1.1. Jasper

Taşın yaygın tercümesi "jasper"dir. Sumerce AMAŠ.PA.È ismiyle bilinir. Akadca karşılığı ise *ašpû*'dur.[18] Jasper, çivi yazılı metinlerde Akadca

[17] İrfan Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", *Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015*, haz., Salihli Belediyesi (Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2016), 47 ve 53-54.

[18] "[na$_4$.amaš.pa.è] / [*aš-pú-u*]" MSL 10 II.177.; DACG, 170-171.; CDA, 441.; CAD I-J, 328.; HED A-E-I, 504.; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120.; Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 401.

iašpû, *yašpû* veya *jašpû* kelimeleriyle de geçebilmektedir.[19] Taşın, Hititçe benzer bir ifade biçimi ise *yašpu*-'dur.[20] *Ašpû*'nun "nefrit" olabileceğine dair bazı görüşler bulunur.[21] Schuster-Brandis, *ašpû* tercümesi için "açık mavi ile gri bir taş, kalsedon" açıklamasını yapar. Taşın, bilhassa "açık mavi kalsedon" olduğunu belirtir.[22] *Lugal.e*'de AMAŠ.PA.È'nin kader tayinine bakıldığında, onun kutsanmış taşlar arasında yer aldığı görülür. Agat ve on bir başka yarı değerli taş grubunda onun adı da geçer.[23] Taşın farklı dillerdeki isimlerine Persçe *yashm*, Yunanca *iaspis*, İbranice *yāšpē* ve Arapça *yashb* örnek verilebilir.[24] Antik Çağ yazarlarından bazıları jasperin kelime kökenin Yunanca *iaspis*'den geldiğini belirtir. Fakat, Antik Çağ'da bu taş ismi altında başka taşların da kullanılmış olabileceği, dolayısıyla söz konusu taşın ayrımında güçlük yaşandığı vurgulanır.[25] Temel olarak bugün jasper, eskiçağda taşıdığı anlamı artık korumamaktadır. Günümüzde jasper, kahverengi-kırmızıdan, sarı-kahverengi ve yeşile kadar değişebilen çeşitli renk tonlarına sahip opak bir kalsedon türü olarak bilinir. Bu nedenle

---

[19] CDA, 441.; CAD I-J, 328.; HED A-E-I, 504.; DACG, 170-171.; Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.; D. O. Edzard, "Jaspis A. Philologisch.", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1976-1980), 269-270.

[20] HED A-E-I, 504.; Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016), 598'de "yeşim taşı, yaspis" denir.

[21] Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.

[22] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 401 dipnot: 634.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 183.

[23] Agatın on bir başka yarı değerli taşla birlikte geçtiği satırdaki diğer minerallerin isimleri van Dijk'in transliterasyon ve tercümesine göre şu şekilde sıralanmaktadır: "^{na4}du$_8$-ši-a / ^{na4}*dušû*: "agat"; ^{na4}nír / ^{na4}*hulālu*: "kalsedon"; ^{na4}gug / ^{na4}*sāndu*: "karnelyan"; ^{na4}za-gìn / ^{na4}*uqnû*: "lapis-lazuli"; ^{na4}amas-pa-è / ^{na4}*abašmû*: "jasper"; ^{na4}ša-ba / ^{na4}*šubû*: "bir tür agat"; ^{na4}hu-ri-zum / ^{na4}*hurišu*: "?"; ^{na4}mar-ha-li / ^{na4}*marhallu*: "markazit (?)"; ^{na4}gug-gazi / ^{na4}*kasanītu*: "sarı karnelyan"; ^{na4}e-gi-zà-ga / ^{na4}*egizangû*: "balık-gözü"; ^{na4}gi-rin-hi-li-ba / ^{na4}*girinḫilibû*: "garnet/lâl taşı"; ^{na4}an-zú-gul-me: "?"; ^{na4}nír-muš-gir^{ki}: "mušgir kalsedonu"; ^{na4}zi-ummud: "?"; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120-121. st. 531-535.; Ayrıca bkz. ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 528-531.; Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.

[24] Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.; Eric Partridge, *Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English* (London and New York: Routledge 1966), 1624.; Walter W. Skeat, *A Concise Etymological Dictionary of the English Language* (New York: Perigee Books, 1980), 271.

[25] Antik Çağ'da taşın farklı türleri ve bu türler hakkındaki düşünceler için bkz. Earle R. Caley ve John F. C. Richards, *Theophrastus on Stones Introduction, Greek Text, English Translation, and Commentary* (Columbus, Ohio: The Ohio State University, 1956), 107-108.; Plin., HN, XXXVII.37.115; XXXVII.37.116; XXXVII.37.117; XXXVII.37.118; XXXVII.37.119

tercümelerde sıkça kullanılan "jasper" ifadesinden uzaklaşılması gerektiği ileri sürülür.[26]

1.2. Jasperin Çeşitleri ve Özellikleri

Mezopotamya'da taşın nasıl algılandığına dair veriler *Abnu šikinšu Serisi*'nden öğrenilmektedir. Seride taşların açıklaması yapılırken doğaya ait kavramlardan örnekler verilir. Bu bağlamda taşın tanımında "açık gökyüzü" ve "yağmur bulutu" gibi somut ögeler tercih edilir. Kaydedilen bu benzetmeler, taşın doğasına ait renk tonlarıdır.[27] Schuster-Brandis, Mezopotamya'da temelde bilinen ve kullanılmış olan ana jasperin açık mavi ve soluk mavi kalsedon rengine sahip olduğunu ileri sürer. Taşın bu şekilde bilinmesine sebebiyet veren arkeolojik materyallerin bulunduğunu belirtilir. Dolayısıyla taşın doğasına yönelik kaydedilen ifadelerden, taşın rengini destekleyen arkeolojik verilerin paralellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Serideki "berrak gökyüzü" ve "kara bir yağmur bulutu" gibi ibarelerin bu örneği kuvvetlendirerek doğruladığını düşünür. Bu bağlamda taş, diğer renklere sahip jasper türleriyle karıştırılmamalıdır. Diğer taraftan Schuster-Brandis, Mezopotamya'da farklı renklere sahip jasperlerin bilindiğini kabul eder.[28] Jasperin yeşil renge sahip olan türleri bilindiğinden, eskiçağlarda serpantin, amazonit, yeşim, nefrit veya malahit/malakit gibi yeşil renge sahip taşların gerek jasperle ve gerekse diğer yeşil renge sahip taşlarla karıştırılmış olabileceği ihtimali üzerine durulur.[29] Mezopotamya'da yeşil renge sahip jasper dışında, farklı renklere sahip jasperler de biliniyordu. Eski Yakındoğu'da ise kırmızı ve sarı jasper türleri çıplak gözle rahatça tanınabilirdi fakat yeşil, kahverengi ve siyah renge sahip jasperler için aynı ayırt edilebilme durumu geçerli değildi.[30] *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşın görünümü şu şekilde tarif edilir:

---

[26] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 401.

[27] Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 112-122.; Frahm, *Babylonian and Assyrian*, 10.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 183.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 37.; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 217.

[28] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 183.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 402.; Mavi kalsedon doğada yaygın olarak bulunan kuvars ailesinin mikrokristalin kategorisine ait bir taştır. Genel ismi kalsedon olan kriptokristalin taşların tamamen mavi renge sahip olan türüne mavi kalsedon ismi verilir. Murat Hatipoğlu, "Batı Anadolu'da Antik Çağlarda Kullanılmış Mavi Kalsedonların Arkeo-Gemolojiksel Yaşlama Çalışması", *Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015*, haz., Salihli Belediyesi (Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2016), 312.

[29] Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 83.; Ayrıca bkz. DACG, 154-156.

[30] DACG, 155.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 98.

Taş ki görünüşü (şöyledir): Berrak gökyüzü gibidir (öyledir): Onun adı ašpû'dur.

Taş ki görünüşü (şöyledir): Yağmur bulutu gibidir (öyledir): Onun adı ašpû'dur.[31]

*Amulet taşları*yla ilgili elde edilen bilgiler arasında *ašpû*'nun farklı çeşitlerinin isimleri de kaydedilmiştir. Veriler içinde pek tanınmayan bir taş türü olarak *ašpû ša kakkabi* geçer. *Yıldızlar-ašpû'su* ismiyle ele alınan bu taş türü yıldızlarla dolu gökyüzüyle ilişkilendirmiş olmalıdır. *Amulet taşları* arasında geçen bir diğer tür ise *ašpû ša uskari (kullumu)* ismiyle bilinir ve "*hilal-ašpû'su*", tam olarak "*Ay taşı*" olarak ele alınır. *Ašpû*'nun bir türü olacağı düşünülen bu taşın yarı saydam ve açık renkli bir yapıya sahip olacağı varsayılır. Karakteristik özelliğinin ise Ay'ın hilâl halinin parıltısını/ışıltısını andıran bir görünüme sahip olduğu düşünülür.[32]

Kriptokristalin Kuvars kategorisinde yer alan jasper, ince tanelidir ve yoğun bir yapıya sahiptir. Süs taşı olarak bilinen ve kullanılan jasperin kırmızı rengi daha fazla tanınır. Taşın görünüşü opak ya da donuktur.[33] Bu görünüm taşa mükemmel bir derinlik katar.[34] Kuvars türünün parlak taşlarından biri olan jasper, bünyesinde belirli oranlarda kırmızı ve sarı demir oksit ihtiva eder. Bu sebepten ötürü, taşın görünümü genelde çok renklidir. Taş, bantlı veya noktalı olabilir.[35] Jasper, kalsedon ve agat taşları arasındaki fark, ışığın saydamlığına yani taşın ışığı geçirip geçirmemesine bağlıdır. Öte yandan görünümü yarı saydam olursa taşa kalsedon ismi verilir. Yarı saydam ve parlak renkli olduğunda ise taş agat adını alır.[36] Jasperin Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 7'dir ve özgül yoğunluğu 2.7'dir.[37]

---

[31] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 37, 39.

[32] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 402-403.; Ayrıca bkz. CAD I-J, 328.

[33] Tosi, "Jaspis B. Archäologisch", 270.; Rapp, *Archaeomineralogy*, 171.

[34] Max Bauer, *Precious Stones A Popular Account of Their Characters, Occurrence and Applications with an Introduction to Their Determination, for Mineralogists, Lapidaries, Jewellers, Etc. Witn an Appendix on Pearls and Coral*, Vol. In Two Volumes (New York: Dover Publications, 1968), 499.

[35] Barbara G. Aston, James A. Harrelland ve Ian Shaw, "Stone", Paul T. Nicholson, Ian Shaw (ed.), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, (Cambridge, UK: 2000), 29.

[36] Bauer, *Precious Stones*, 499.; Mohsen Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems and Gemology* (Berlin, Heidelberg, Springer-Verlag, 2009), 11 ve 483.; Ayrıca bkz. Bauer, *Precious Stones*, 499.; Tosi, "Jaspis B. Archäologisch", 270.; Aston vd., "Stone", 29.

[37] Bauer, *Precious Stones*, 107.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 171. Ayrıca bkz. S. M. Burnham, *Precious Stones in Nature, Art, and Literature* (Boston: Bradlee Whidden, 1886), 377 ve 379-380.

2. ^{na_4}*Šubû* / ^{na_4}ŠUBA: Agat

2.1. Agat

Taşın yaygın tercümesi "agat" (akik)'dır.[38] Sumerce ŠUBA/AŠUBA ya da ŠABÛ yazılışlarıyla da geçebilmektedir. Taşın Akadca ismi ise *šubû*'dur. ŠUBA kelimesi için "yarı değerli bir taş türü" açıklaması da yapılır.[39] van Dijk, ŠABA karşılığı için "bir tür agat" tercümesini kullanılır.[40] Taşın agat veya agatın bir türü olabileceğine dair görüşler dışında, farklı değerlendirmeler getiren yorumlar da mevcuttur. Örneğin Thompson, *šubû*'yu "vitriyol (demir sülfatı)" olarak ele alırken[41], Schuster-Brandis, soru işaretiyle "bir taş? bir tür deniz salyangozu? deniz kabuğu türü?" açıklamasını yapar.[42] *Lugal.e*'de *šubû*'nun kader tayinine bakıldığında, onun kutsanmış taşlar arasında yer aldığı görülür.[43] Agat (*agate*) kelimesi adını Yunanca *achates*'ten alır. *Achates*, Sicilya'da bir nehrin adıdır. Theophrastus, *achates* kelimesinin, agatın farklı türlerini de kapsayan diğer taşlar için de kullanılmış olabileceğini belirtilir.[44] Taşın isminin farklı dillerde nasıl geçtiğine dair örnekler İngilizce ve Fransızca *agate* ve İtalyanca *agata* kelimeleri sıralanabilir. Arap bilim insanlarının oniks, garnet, karnelyan ve agat türlerinin hepsini "akik" ismiyle tanımladığı belirtilir.[45] Arapça *Akîk* kelimesi "vadi, dere yatağı" gibi anlamlara gelir. Çünkü bu taşa en çok nehir yataklarında rastlanır. Bu sebepten ötürü *akik* (ırmak taşı) ismini aldığı varsayılır.[46] Türkçe'de karnelyan ve sard taşları

---

38 AHw S-Z, 1258.; CAD Š$_3$, 185.; ePSD: "šuba"; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120.; Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268'de "agat" ya da "kalsedon" denir.

39 "[na$_4$.šuba (ZA+MÚŠ)] / [*šu-bu-u*]" MSL 10 II.162; Ayrıca bkz. ePSD: "šubû"; "ašuba"; AHw S-Z, 1258.; CDA, 379.; CAD Š$_3$, 185.; BSS, 676.; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120.

40 van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120.

41 DACG, 91 vd.

42 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 446.

43 van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 39 ve 120-121.; Ayrıca bkz. ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 528-531.; Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.

44 Caley ve Richards, *Theophrastus on Stones*, 52 dipnot: 32.; Plin., HN, XXXVII.54.139

45 Rapp, *Archaeomineralogy*, 93.; Partridge, *Origins A Short Etymological*, 48.; Skeat, *A Concise Etymological*, 8 vd.

46 Sargon Erdem, "Akik", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 262-263.

"akik" olarak adlandırılır. Taşın ismi halk ağzında *hakik* ifadesiyle de bilinir.[47]

*Amulet taşları*nı içeren listelerde de yer alabilen ŠUBA'nın agat olacağına dair görüşler yoğunluk gösterse de taşın mineral olarak tanımlanıp tanımlanmadığı ya da kabuk veya deniz salyangozu olup olmadığı noktası tartışmalıdır. Sumer edebi literatüründe "aşk şiirleri" olarak bilinen pasaj örneklerinde ŠUBA-taşı sıkça bahsi geçen bir türdür.[48] ŠUBA, özellikle edebi metinlerde Sumerce UNU/UNU_2, Akadca *šukuttu* yani bir mücevher ile birlikte geçer. ŠUBA'dan yapılmış olan bu mücevheri (unú-šuba) yüksek statülü kadınların (nu-gig) taktığına dair pasajlar bulunur.[49] Tüm bu bilgiler ŠUBA'nın kıymetli bir madde olabileceğini düşündürmektedir.

2.2. Agatın Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde *šubû*'yu tanımlayabilecek ilgili kısımların sınırlı olmasından ötürü taşın doğasına yönelik bilgiler sağlanamamaktadır. *Amulet taşları* listelerine bakıldığında ise *šubû*'nun farklı çeşitleri görülmektedir. Taşın türleri sırasıyla kısaca şu şekilde açıklanabilir: ŠUBA Á.GÙB.BU[50] ismiyle bilinen tür "*sol taraf-šubû'su*"; ŠUBA Á.ZI.DA[51]

---

47 Nuri Durucu, "Kalsedon (Chalcedony)", *Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015*, haz., Salihli Belediyesi (Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2016), 303.

48 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 446.; Ayrıca bkz. Joan G. Westenholz, "Metaphorical Language in the Poetry of Love in the Ancient Near East", *La circulation des biens, des personnes et des idées dans le Proche-Orient ancien Actes de la XXXVIII Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 8-10 juillet 1991)*, Paris: Éd. Recherche sur les Civilisations, 1992), 385. Söz konusu yayını ulaştıran R. Hakan ARSLANBABA'ya teşekkür ederiz.

49 ŠUBA mücevheri üzerine yapılan analizler için bkz. Westenholz, "Metaphorical Language in the Poetry", 385-387.; ŠUBA'nın mücevher olarak geçtiği örnek metinler için ayrıca bkz. ETCSL c.1.1.3 "Enki ve Dünya Düzeni"; ETCSL c.2.5.3.4 "Iddin-Dagan'a šir-namerima (?) (Iddin-Dagan D)"; ETCSL c.4.02.1 "Bau'nun Hayırsever Koruyucu Tanrıçasına İlahi (Bau A)"; ETCSL c.4.22.1 "Ninisina (Ninisina A)'ya šir-gida"; Kültepe Tabletlerinde geçen *šukuttu*'nun miras bırakılabilen ve çoğunlukla kadınların kullandığı "bir tür tanrıça sembolü" olacağı düşünülmektedir. Nurgül Yıldırım, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Süs Eşyaları ve Bunların Ticareti" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 50.; Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", 53.; Miras örneği için ayrıca bkz. İrfan Albayrak, "She will live, eat and be anointed together with them" *ušbat aklat u paššat ištīšunu*", J. G. Dercksen (ed.), *Assyria and beyond: Studies presented to Mogens Trolle Larsen* (Leiden: 2004), 9-20.

50 "[na_4.šuba.á.kab.bu] / *šu-me-lu-ú*" MSL 10 II.168.

51 "[na_4.šuba.á.zi.da] / [*i*]*m-nu-ú*]" MSL 10 II.167.

ismiyle bilinen tür ise "*sağ taraf-šubû'su*" anlamındadır. ŠUBA NIGIN/Á ŠUBA[52] isimli tür "*eğimli/kavisli-šubû*" anlamındadır ve mavimtırak bir renge sahip olmalıdır. ŠUBA SIG_7[53] ismiyle geçen tür "*yeşil-šubû"* olarak bilinir. Bu türün mavi veya mavimtırak tonlarda gölgelere sahip olacağı düşünülür. ŠUBA $UNUG^{ki}$ "*Uruk-šubû'su"* ve ŠUBA $UNUG^{ki}$ GAL "*büyük Uruk-šubû'su*" isimleriyle bilinen farklı türler de geçer.[54] Söz konusu türlerin detayları hakkında veriler elde edilememektedir.

Kriptokristalin Kuvars kategorisinde yer alan agat, kalsedon ve jasper gibi iyi tanınan taşlarla birlikte geçer.[55] Agatın görünümünde sahip olduğu bantlar, şeritler veya damarlar ritmik bir kristalleşmenin sonucunda oluşur.[56] Agat, yarı saydam bir görünüşe sahiptir. Genellikle karnelyan ve opal taşlarıyla birbirlerinin yerine karıştırılır. Agatın karakter yapısında çeşitli renklere sahip bantlar veya damarlar bulunur. Agat bilhassa bu özellikleriyle tanınır. Bünyesinde bu denli çeşitli renklere sahip olmasının ana nedeni, içinde demir ve manganez oksitleri ihtiva etmesiyle ilişkilidir.[57] Agat sınıflandırılırken genellikle diğer bir kriptokristalin kuvars üyesi olan oniks ile birlikte yer alır. Bundan dolayı arkeolojik kazıların sağladığı verilerde agat ve oniks birlikte bulunabilir. Agat kırmızıdan griye, griden kahverengiye kadar farklı aralıklardaki renk tonlarında bantlar taşıyabilir. Agatın yüzeyindeki bantlar siyah ve beyaz olduğunda taşın ismi oniks; bantlar beyaz ve kırmızımsı-kahverengi olduğunda ise taşın ismi sardoniks olarak adlandırılır.[58] Agat yapısı gereği bünyesinde beyaz, sarı, gri, solgun mavi, kahverengi, kırmızı veya siyah tonlarda bantlara sahip olabilir.[59] Agatın taşıdığı bantlara göre farklı isimler alabilmesi dışında, sahip olduğu renk tabakalarına göre de isimler alabildiği görülür. Bu duruma örnek bantlı

---

52 "[na_4.á.šuba] / [*si-iḫ-ru*]" MSL 10 II.169.

53 "[na_4.á.šuba.sig_7.sig_7] / [*ar*]-*qu* " MSL 10 II.166.

54 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 446-448.; Ayrıca bkz. DACG, 91-97.

55 Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 168.; Prentiss S. de Jesus, "Comments on the Antiquity of Mining Rocks and Minerals", Franco Pirajno, Taner Ünlü, Cahit Dönmez, M. Bahadır Şahin (ed.), *Mineral Resources of Turkey*, (Switzerland: 2019), 6.

56 Aston vd., "Stone", 26.; F. Brauns, *Özel Mineraloji*, Çev. Yusuf Tatar (İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1973), 43.

57 Rapp, *Archaeomineralogy*, 81 ve 99.; Aston vd., "Stone", 26.; Burnham, *Precious Stones in Nature*, 355.

58 de Jesus, "Comments on the Antiquity", 6.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 96.; Manutchehr-Danai, 99-100.; Bauer, *Precious Stones*, 512.; Brauns, *Özel Mineraloji*, 44.; Burnham, *Precious Stones in Nature*, 377'deki tablodan agatın türlerine bakılabilir.

59 Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 170.; Hüseyin Kurt ve Fetullah Arık, *Mineraloji* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 161.

agat, göz agat ve yosun agat sayılabilir.[60] Agatın en önemli ve yaygın bilinen çeşidi bantlı agat ismiyle kabul edilen türdür.[61] Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 7'dir ve özgül yoğunluğu 2.7'dir.[62]

3. ^{na_4}*Sāmtu* / ^{na_4}GUG: Karnelyan, Kırmızı Taş

3.1. Karnelyan

Taşın yaygın tercümesi "karnelyan"dır ve adı Sumerce GUG, Akadca *sāmtu* yazılışıyla bilinir. Taşın diğer kabul gören yaygın tercümeleri ise "karneol" ve "kırmızı taş"dır.[63] Taşın ismi Sumerce ^{na_4}ZA.GUL yazılışıyla da geçebilir.[64] Ayrıca Akadca *sa'tu/sa'du* ya da *sānd/tu* kelimeleri yine karnelyan anlamında kullanılabilir.[65] Taş, Kültepe Tabletlerinde hem *sāmtum* hem de NA_4.ZA.GUL yazılışlarıyla geçer.[66]

---

60 Ayşe Atakul vd., *Süs Taşları* (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012), 79.; Yaşlı Plinius, bantlı agat ve göz agat türlerini "oniks" başlığı altında incelemiştir. Taşın bazı türlerini ise "*achates*" başlığı altında ele almıştır. Plin., HN, XXXVII.24.90; XXXVII.54.139; Sardoniks ve oniks için bkz. Plin., HN, XXXVII.23.86; XXXVII.24.90

61 Aston vd., "Stone", 26.

62 Bauer, *Precious Stones*, 109.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 170.; Burnham, *Precious Stones in Nature*, 377.

63 AHw M-S, 1019.; CDA, 315.; CAD S, 121.; ABZ, 204.; MZL, 442 ve 585.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 413.; ePSD: "gug"; Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 267.; M. Tosi, "Karneol" içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1976-1980), 448.; Wolfgang Schramm, *Akkadische Logogramme* (Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen, 2010), 63.; BSS, 272'de "akik" tercümesi verilir.

64 "^{na_4}ZA$^{(gu\text{-}ug)}$ GUL / *sa-an-du*" MSL 10 II.121; Ayrıca bkz. ePSD: "za-gul".; Emin Bilgiç, "Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", *Sümeroloji Araştırmaları 1* Ayrı Basım (1941): 949.

65 MSL 10 II.121; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 413.; AHw M-S, 1019.; CDA, 315.; CAD S, 121.; DACG, 123-124.; BSS, 773'de "kırmızı akik" denir.

66 Yıldırım, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Süs Eşyaları ve Bunların Ticareti", 63-64.; Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", 53.; Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 84.; Cécile Michel, "La cornaline dans les sources paléo-assyriennes", Murat Akar, Ekin Kozal, Yagmur Heffron (ed.), *Questions, Approaches and Dialogues in the Eastern Mediterranean Archaeology Studies in Honor of Marie-Henriette Gates and Charles Gates*, (Münster: 2017), 353-369.; Klaas R. Veenhof, "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog (Kt a/k 611)", *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes, Vol. 86, Festschrift Für Hans Hirsch Zum 65. Geburtstag Gewidmet von Seinen Freunden, Kollegen Und Schülern* 86, (1996): 425-433.; Salih Çeçen ve Hakan Erol, "Kültepe'den Değişik Bir Ticari Mal Listesi (Kt n/k 1697)", *ArAn* 12/2 (2018): 53-75.; Karnelyan hakkında kısa bir değerlendirme yapmak taşın, agat/akik taşı ile karıştılmaması açısından önemlidir. Bilgiç yayında *aban sāmtu*'yu "kırmız taş"

Thompson çalışmasında, NA_4 determinatifi kullanılmadığında söz konusu taşın "zinober" olacağını ileri sürer.[67] Akadca *sāmu* kelimesi renk bağlamında ele alındığında "kırmızılık", "kırmızı" veya "kırmızılaşmak" mânâlarına gelir.[68] Karnelyan adı Latince "etli" anlamına gelen *carneus*'dan türemiştir.[69] Taşın farklı dillerdeki isimlerine Fransızca *cornaline* ve İtalyanca *corniola* örnek verilebilir.[70] *Lugal.e*'de *sāmtu*'nun kader tayinine bakıldığında onun kutsanmış taşlar arasında yer aldığı görülür.[71] *Lugal.e*'de, U-taşının[72] kader tayiniyle ilgili detayları sunan pasajda, karnelyan hakkında bilgi edinilir. Fırtına Tanrısı Ninurta, dağ halkına karşı verilen savaşta U-taşının kendisine ihanet ettiğini belirtir ve onun un ufak edilerek paramparça olacağını söyler. U-taşı, karnelyan üzerinde kullanılacaktır ve bu sebeple de U-taşı karnelyanın adını alacaktır. Böylelikle U-taşının adı "^{na_4}*gug-bùru*" olacaktır.[73] Bu kader tayininden sonra U-taşı kullanılarak karnelyan üzerinde delme ve cilalama gibi işlemler yapılacaktır.[74] Tüm bu bilgiler karnelyanın

---

olarak değerlendirir. Goetze'den aktarılan bilgiye göre taşın tercümesinde "kırmızı akik" ifadesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Bilgiç, "Asurca Vesikalara Göre", 949.; *Šubû*-taşı başlığında detaylandırılmaya çalışıldığı gibi agat ve karnelyan taşları aynı kategoriden (Kriptokristalin Kuvars Grubu) olmasına rağmen, farklı türlere işaret eden taşlardır. Dolayısıyla her tür ayrı bir taşa işaret eder. Bu bağlamda *sāmtu(m)*-taşı ele alınırken literatürde kabul gören yaygın tercümesi olan karnelyan ismini tercih etmek mineraloji terminolojisi açısından daha uygun olmalıdır. Ek olarak ele alınan metinlerin bağlamına göre kırmızı taş tercümesi de tercih edilebilir. Çalışma boyunca *sāmtu(m)*-taşı agat/kırmızı akik olarak değil, karnelyan olarak ele alınmıştır.

67 DACG, 123.; Çeşitlilik açısından taşla ilgili ele alınan diğer terimler ve açıklamalar için bkz. DACG, 123-128.; Ayrıca bkz. Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.

68 AHw M-S, 1019.; CDA, 315.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 261.; *Sāmu* kelimesinin detaylı analizi için bkz. Thavapalan, *The Meaning of Color*, 141-153.

69 Rapp, Archaeomineralogy, 97.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 96.

70 Skeat, *A Concise Etymological*, 112.

71 van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 39 ve 120-121.; ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 528-531.; Ayrıca bkz. Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.

72 U-taşının, zımpara taşı olabileceğine dair görüş için bkz. Krisztián Simkó, "Emery abrasive in the lapidary craft of the Ur III period? Some further remarks on the stone ú-na_4-gug and its Old Babylonian counterpart", *Aula orientalis: revista de estudios del Próximo Oriente Antiguo* 33/1 (2015): 141-156.

73 "na_4.gug.$buru_3$.da / (*pa-liš-tu*)" MSL 10 II.136.; CAD P, 68-69.

74 van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 104-107.; ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 415-437.; Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 356-357.; Mezopotamya'da rengiyle ve parlaklığıyla çok beğenilen karnelyan boncuk üretiminde ilk sırada yer almıştır. Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 97.

üzerinde işlem yapılabilen bir taş türü olarak algılandığını düşündürmektedir.

3.2. Karnelyanın Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde *sāmtu*'yu tanımlayan ilgili kısımlardan taşın doğası öğrenilmektedir. Bu bağlamda STT I 108, STT I 109 ve BAM 378 numaralı metinler öne çıkmaktadır. Metinlere göre it üzümü (böğürtlen) renkli yani kırmızımsı olan taşın adı karnelyandır.[75] Karnelyanın siyah ve beyaz renkli noktalar taşıyanın adı "Meluḫḫa karnelyanı"dır. Hardal rengi ve siyah renkli noktalar taşıyanına "hardalımsı karnelyan" denir. Karnelyanın sarı noktalar taşıyan çeşidinin adı "Marḫaši karnelyanı"dır. Ayrıca Marḫaši karnelyanının yeşil noktalı olan çeşidi de mevcuttur.[76] Bu renkler dışında STT I 109 numaralı metne göre obsidiyen benzeri yarı saydam olan bir tür daha mevcuttur.[77] Kültepe Tabletlerinde geçen karnelyanın kırmızı-kahverengi renk aralığında bir tona sahip olacağı düşünülmektedir.[78] *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşın görümü şu şekilde tarif edilir:

> *Taş ki görünüşü (şöyledir): Şimşir ağacının … / şimşir ağacı gibidir (öyledir): Tüm hepsinin adı sāmtu'dur.*
>
> *sāmtu: Beyaz noktalıdır (var. koyu): Onun adı sāmti meluḫḫa'dır.*[79]

---

[75] "[na$_4$.gug.].gùn.nu / (*pe-li-tú*)" MSL 10 II.122.; CAD P, 319.; Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 113-114.

[76] Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 113-114.; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 217.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 414-416.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259 ve 261.; CAD S, 122.; JoAnn Scurlock, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine* (Atlanta Georgia: SBL Press, 2014), 287.

[77] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 415-416.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259, 261 ve 267 dipnot: 28.

[78] Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", 53.

[79] "[na$_4$.gu]g.me.luḫ.ḫa / MIN *me-luḫ-ḫa*" MSL 10 II.128.; Mezopotamya uygarlıkları özellikle İndus Vadisi ile Basra Körfezi'nin çevresine konumlandırılan ülkelerle sosyo-ekonomik ilişkiler içerisinde olmuştur. Mezopotamya'ya, Meluḫḫa'dan geldiği belirtilen bazı materyaller Kuzey Hindistan (modern Pakistan dahil) ve Gujarat Yarımadası'yla ilişkilendirilmiştir. Literatürde, Meluḫḫa Ülkesi'nin İndus Vadisi'yle eşitlenmesi büyük oranda kabul görür. Lüks objelerin bazıları "Meluḫḫa" ibaresiyle kayıtlıdır. Meluḫḫa karnelyanı bu duruma güzel bir örnektir. Karnelyan taşı bu ülkeyle spesifik olarak öne çıkar ve Meluḫḫa "karnelyan ülkesi" sıfatıyla tanınmıştır. W. Heimpel, "Meluḫḫa", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1993), 53-55.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 413 ve 415.

sāmtu: kasû beneklidir: Onun adı sāmti kasê'dir.[80]

sāmtu: Koyu beneklidir: Onun adı sāmti kasê'dir.

sāmtu: Yeşil beneklidir: Onun adı sāmti marḫaši'dir.[81]

sāmtu: ṣurru beneklidir: Onun adı ṣurrānītu'dur.[82]

Sāmtu'nun farklı çeşitleri de bilinmektedir. Sırasıyla incelendiğinde GUG *gi-rin-na* türü "*girinnu*-(meyvesi)-karnelyanı" olarak değerlendirilir. Taşın *girinnu*-meyvesinin rengiyle ilişkilendirilerek bu adı almış olacağı düşünülür. *Girinnu* çok taneli kırmızı bir mevveye işaret eder. GUG ÚŠ.MEŠ "kan-karnelyanı" şeklinde geçen tür ise farklı bir kırmızı taş olmalıdır.[83] Karnelyanın söz konusu türlerini detaylandırabilecek veriler bulunmamaktadır.

Karnelyan, Kriptokistalin Kuvars kategorisinde yer alır ve ona eşlik eden diğer yaygın bilinen taşlar agat, sard, oniks, sardoniks, helyotrop ve çakmaktaşı şeklinde sıralanabilir. Karnelyan yarı saydam bir taştır. Kalsedonun kırmızımsı ya da kırmızımsı-kahverengi olan türüne karnelyan denir.[84] Kalsedon rengine göre çeşitli türlere ayrılır ve farklı isimler alır. Kan kırmızısı ve kırmızımsı kahverengi olarak bilinen türe karnelyan; elma yeşili renge sahip türe krisopras; kahverengi tonları ve açık-koyu arasında renge sahip yarı saydam türe sarder/sard denir. Kırmızı benekli yeşil olan türe helyotrop ve çok renkli tabakalara/bantlara sahip kalsedon çeşidine ise agat denir.[85] Yaygın olarak kullanılan ve birbirine sıkça karıştırılan karnelyan ve agat arasındaki temel ayrım, taşların renk ve saydamlık

---

80 "[na$_4$.gug.gazi SAR] / [*ka-sa-ni-tu*]"; MSL 10 II.137.; Ayrıca bkz. CAD K, 241 ve 248.; ABZ, 204.; BSS, 234.; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streife", 259.

81 "na$_4$.gug.ma[r.ḫa.ši.KI / [MIN *pa-ra-ši-i*]" MSL 10 II.129.; Marḫaši Ülkesi, İran Platosu üzerinde yer alan Elam kentinin doğusuna konumlandırılmaktadır. Çivi yazılı belgelerde geçen bu ülke, bazı kıymetli taşlarla birlikte kaydedilmiştir. Karnelyan ve lapis lazuli bu taşlar arasında yer alır. Piotr Steinkeller, "Marḫaši", içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 1987-1990), 381-382.; Steinkeller, "New Light on Marhaši", 237-265.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 414-415.

82 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34.; "na$_4$.gug.zú / *ṣur-ra-ni-tu*[*m*]" MSL 10 II.123.; CAD, Ṣ, 257.; ABZ, 204.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259, 261 ve 267 dipnot: 28.; Ayrıca bkz. DACG, 123-128.

83 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 414-416.

84 Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 218.; Bauer, *Precious Stones*, 508.; Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 268.; Rapp, *Archaeomineralogy*, 97.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 96.

85 Brauns, *Özel Mineraloji*, 43.; Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 161.

derecesine göre yapılır. Bu ayrımda ilk dikkat edilen unsur söz konusu taşların bantlara/damarlara sahip olup olmadığıdır.[86] Karnelyanın Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 7'dir ve özgül yoğunluğu 2.5-2.8'dir.[87]

4. ^{na_4}*Ḫulālu* / ^{na_4}NÍR: Bantlı Agat, Kalsedon

4.1. Kalsedon

Taşın yaygın tercümesi "kalsedon"dur. Taşın ismi Sumerce NÍR Akadca *ḫulālu* yazılışlarıyla geçer. Tercümelerde kalsedon dışında "agat" ya da "değerli bir taş" açıklamaları da bulunur.[88] Schuster-Brandis, taş için "olasılıkla bantlı agat" değerlendirmesini sunar. NÍR sumeogramının bantlı taşları kapsayan genel bir terim olduğunu düşünür. [89] Hititçe *hulali-/ḫulala-* kelimesi için "yarı değerli bir kuvars" denir ve taşın isminin Akadca *ḫulālu* ile aynı soydan geldiği belirtilir. Taşın tercümesinde "sard, oniks, agat, bantlı veya çok renkli bir kalsedon çeşidi" tanımı kullanılır. Akadca *kiṣir hulali* için "oniks kristali" açıklaması mevcuttur.[90] Çeçen ve Erol tarafından yayımlanan Kt. n/k 1697 numaralı Kültepe Tabletinde *ḫulālu*, lapis lazuli, *dušia* (steatit veya klorit) ve *elmēšu* (amber) gibi Mezopotamya'da görece daha çok bilinen taşlarla birlikte geçmektedir.[91] *Lugal.e*'de *ḫulālu*'nun kader tayinine bakıldığında onun kutsanmış taşlar arasında yer aldığı görülür ve van Dijk bu taşı "kalsedon" olarak niteler.[92] Kalsedon kelimesine bakıldığında Latince *chalcedonius*'dan geldiği belirtilir.[93] Taş adını Marmara Denizi'nde eski bir liman kenti olan *Khalkedon* (Kadıköy)'dan almıştır.[94]

---

86 Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 161.

87 Tosi, "Karneol", 448.; Bauer, *Precious Stones*, 109.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 169.; Burnham, *Precious Stones in Nature*, 377.

88 "na4.nír / *ḫu-la-lu*" MSL 10 II.143; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120-121.; ABZ, 203.; MZL, 440.; ePSD: "nir"; BSS, 540.; CAD Ḫ, 226.; CDA, 119.; AHw A-L, 353.; DACG, 135-140.; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 215-216.

89 Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 436.

90 HED H, 368.; Hitit metinlerinde geçen ^{na4}*ḫulala-* için ayrıca bkz. Sevgül Çilingir Cesur, *Hititlerde Ritüel ve Büyü* (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020), 246-247.

91 Çeçen ve Erol, "Kültepe'den Değişik Bir", 53-75.; Ayrıca bkz. Veenhof, "An Old Assyrian Incantation", 426.

92 van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120-122.; Ayrıca bkz. Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.; ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 528-531.

93 Skeat, *A Concise Etymological*, 84.; Partridge, *Origins A Short Etymological*, 3995.; Durucu, "Kalsedon (Chalcedony)", 302.

94 Rapp, Archaeomineralogy, 80.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 169.; Durucu, "Kalsedon (Chalcedony)", 302.; Hatipoğlu, "Batı Anadolu'da", 313.

4.2. Kalsedonun Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde *ḫulālu*'yu tanımlayabilecek ilgili kayıtlardan detaylı bilgiler edinilmektedir. Bu bağlamda serinin STT I 108 numaralı metni bilgi sunar. Seride taşın sahip olduğu bantlara göre ayrı isimler aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre *ḫulālu* beyaz ve siyah bantlara/damarlara sahiptir. *Ḫulālu* siyahsa ve tek beyaz bant taşırsa bu taş *pappardilû* ismini alır. *Ḫulālu* çok fazla damar/bant taşırsa ona *kuş kanadı ḫulālu'su* ya da *sāsu* denir. *Kuş kanadı ḫulālu'su*nun kuş tüyüne benzetildiği ve sık bantlara sahip olduğu düşünülür. *Sāsu*'nun ise güve rengiyle ilişkilendirildiği varsayılır.[95] Serinin K. 4751 ve STT I 108 numaralı kayıtlarında *luludānītu* isimli bir taş tanımlanır. *Luludānītu* açıklanırken, *muššaru*, *ḫulālu* ve *pappardilû* taşları geçer. *Muššaru*, *pappardilû*, *papparminû* ve *pappardildilû*-taşlarının *ḫulālu*'nun çeşitleri olacağı varsayılır. Söz konusu taşların bantlı agat türüne ait olduğu düşünülür.[96] *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşın görünümü şu şekilde tarif edilir:

> *Taş ki görünüşü (şöyledir): Beyaz ve siyah [bantlıdır]: Onun adı ḫulālu'dur.*
>
> *ḫulālu: Bantları çok sayıdadır: Onun adı ša kappi iṣṣūri*'dir.[97]
>
> *ḫulālu: Bantları çok sayıdadır: Onun adı sāsu'dur.*[98]
>
> *Taş ki görünüşü (şöyledir): ḫulālu (var. pappardilû) ve muššaru gibidir (öyledir): Onun adı luludānītu'dur.*[99]

Ḫulālu'nun farklı türleri kısaca şu şekildedir: NÍR İGİ[100] "göz-*ḫulālu'su*, göz şeklinde kesilmiş bantlı agat (?)" açıklamasıyla değerlendirilir. Bu taş türü göz biçimini yansıtan, siyah ve beyaz bantlı agat

---

[95] Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 14, 429 ve 436-438.; Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287-288.; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 217.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Boson, "Edelstein (Haldenstein)", 271.; Schramm, *Akkadische Logogramme*, 115.; CAD Ḫ, 226; AHw A-L, 353.

[96] Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 114 ve 118.; Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 12 ve 259. Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 262.

[97] "[na$_4$.].nír.pa.mušen.na / *šà kap-pi iṣ-ṣu-ri*"; MSL 10 II.146.

[98] "na$_4$.nír.ziz / *sa-a-su*" MSL 10 II.144.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34-35.

[99] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34.

[100] "na$_4$.nír.igi / *ḫu-la-lu i-ni*" MSL 10 II.145.

olarak yorumlanır. NÍR *madallu*[101] isimli taş türünün açıklaması için ise "karakteristik çizgiye sahip şeritli bir taş" denir.[102]

En genel anlamıyla kalsedon terimi farklı renk tonlarına sahip taş formlarını içerir. Bu taşlara şu türler örnek verilebilir: Agat, bantlı agat, göz agat, yosun agat, jasper, karnelyan, oniks ve sardoniks.[103] Kriptokristalin Kuvars kategorisinde yer alan kalsedon, bu grubun kompakt bir üyesidir.[104] Kalsedon bünyesinde başka mineralleri de içerir. Dolayısıyla bu özellik taşa geniş bir renk yelpazesi katar. Kalsedonun farklı bantlar taşıyan türü agat olarak isimlendirilir.[105] Mumsu ya da balmumu benzeri bir parlaklığa sahiptir. Saydam veya yarı saydam görünümlerde olabilir.[106] Dış görünümü böbreğimsi, düzensiz ve yuvarlak yüzeylidir. Kalsedonun, süt beyazı, grimsi, mavi, kahverengi, kırmızı, yeşil ya da siyah renge sahip olan türleri bulunabilir.[107] Kalsedon farklı renk ve görünümüne göre çeşitli isimler alır. Örneğin tekdüze kırmızı renkli olduğunda karnelyan; koyu yeşil renk ve kırmızı noktalı olduğunda helyotrop adını alır. Belirgin bantlı/damarlı bir yapıya sahipse agat ismini alır. En iyi tanınan ve Bantlı Kalsedon Grubu'na dahil olan agat türü oniksdir.[108] Kalsedonun Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 6,5-7'dir ve özgül yoğunluğu 2.59/2.61'dir.[109]

5. ^{na_4}*Pappardilû* / ^{na_4}BABBAR.DİL: Bantlı Agat, Oniks

5.1. Oniks

Taşın yaygın tercümesi "bantlı agat"tır. Taş, Sumerce BABBAR.DİL ismiyle bilinir. Akadca karşılığı ise genellikle *pappardilû*

---

[101] "[na$_4$.ní]r.ma.dal.lum / ŠU" MSL 10 II.147.

[102] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 436-438.; Ayrıca bkz. DACG, 135-141.

[103] Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 150.; Brauns, *Özel Mineraloji*, 43.; Aston vd., "Stone", 25-26.

[104] Rapp, *Archaeomineralogy*, 76.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 169.; Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 159.; Aston vd., "Stone", 25.

[105] Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 169.

[106] Brauns, *Özel Mineraloji*, 43.; Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 161.; Rapp, *Archaeomineralogy*, 96.; Bauer, *Precious Stones*, 504.; Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 150.

[107] Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 161.; Bauer, *Precious Stones*, 504-505.; Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 150.; Rapp, *Archaeomineralogy*, *96*.

[108] Bauer, *Precious Stones*, 505.; Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 173.; Joel E. Arem, *Color Encyclopedia of Gemstones* (New York: Van Mostrand Reinhold Company, 1987), 159.

[109] Bauer, *Precious Stones*, 504.; Bonewitz, *Nature Guide Rocks*, 169.; Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 161.

olarak geçer.[110] Kültepe Tabletlerinde bu taş sık olmasa da *pappardalium* yazılışıyla bilinir.[111] Sumerce BABBAR, Akadca *peṣû* kelimesi "beyaz, ak, beyaz olmak" mânâlarına gelir. Ayrıca aynı kelime "beyaz nokta/benek" (Akadca *pūṣu*) anlamına da gelebilir.[112] Akadca *papparum* kelimesi "beyaz" mânâsıyla agat üzerindeki rengi kasteder.[113] Diğer taraftan taşın tercümeleri için "siyah-beyaz taş", "beyaz noktalara sahip taş", "beyazımsı yarı değerli taş", "agat?" veya "bir taş türü, ala taş" gibi açıklamalar da yer alır.[114] Schuster-Brandis bu taşın "beyaz bantlara sahip bir taş" olduğunu ve bantlı agat türüne işaret ettiğini ileri sürer. Taşın dış görünümüne dair bilgi veren kayıtlara göre bantlı agat türlerinden spesifik olarak oniks taşına yakın olduğuna dikkat çeker.[115]

5.2. Oniksin Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde taşın görünümüne ilişkin bilgilere bakıldığında STT I 108 numaralı metinde *pappardilû*'nun doğasını öğrenebiliyoruz. Tanıma göre taş siyahsa ve sadece tek beyaz banta/damara sahipse bu taş *pappardilû* ismini alır.[116] *Pappardilû*'nun, *ḫulālu* karakterinde ya da *ḫulālu* cinsinde bir taş olacağı düşünülmektedir.[117] Ayrıca olasılıkla *pappardilû* ve *pappardildilû* taşları, *ḫulālu*-taşının çeşididir ve bu çeşitlere verilen farklı isimlerdir. Bu düşünceyi, *Abnu šikinšu Serisi*'ndeki taş tanımları destekler niteliktedir. Seride *ḫulālu*-taşının siyah renge sahip ve sadece tek beyaz bant taşıyan türüne *pappardilû*, siyah renge sahip ve iki beyaz bant taşıyan türüne ise *papparminû* ismi verilir.[118] *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşın görümü şu şekilde tarif edilir:

> *Taş ki görünüşü (şöyledir): Siyahtır ve tek [beyaz] banta sahiptir: Onun adı pappardilû'dur.*

---

[110] "[na$_4$.n]ír.babbar.dil / ŠU-*u*" MSL 10 II.151; Ayrıca bkz. ABZ, 153 ve 346.; MZL, 380.

[111] Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 84.; Yıldırım, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Süs Eşyaları ve Bunların Ticareti", 62-63.; Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", 53.

[112] Schramm, *Akkadische Logogramme*, 24.; BSS, 100.

[113] CDA, 264.

[114] BSS, 100.; AHw M-S, 824.; CAD P, 107.; CDA, 264.

[115] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 403.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.

[116] Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259 ve 263.; Ayrıca bkz. Postgate, "Mesopotamian Petrology", 217.; CAD P, 107.

[117] CAD P, 109.; Ayrıca bkz. Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34-35.

[118] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259 ve 263.; Postgate, "Mesopotamian Petrology", 217.; CAD P, 110.

Taş ki görünüşü (şöyledir): Siyahtır ve iki beyaz banta sahiptir: Onun adı papparminu'dur.[119]

Mikrokristalin Kuvars kategorisinde yer alan oniks, yaygın olarak bilinen agat, jasper ve karnelyanın içinde bulunduğu Kalsedon Grubu'na dahildir.[120] Saydam ve yarı saydam bir dış yapıya sahiptir. Görünümü düz veya paralel bantlar içerebilir. Gözenekli bir kuvars türüdür. Dalgalı gölgelere sahip bantlı agatın renkleri beyaz ve siyah, gri ve siyah, siyah ve kırmızı, beyaz ve kırmızı, beyaz ve kahverengi olabilir. Oniks, agata benzer fakat taşıdığı bantlar düz bir yapıya sahiptir.[121] Oniks, ritmik bantlara sahip agatın farklı renk tonlarını içeren bir taştır. Oniksin bant tabakaları siyah bir taban üzerine beyaz renklidir. Taşın görünümündeki bu özellik sadece iki bant tabakası ile sınırlıdır. Bu özelliğiyle ince taneli agatların renk skalasından ayrılır. Bantların tabaka renklerine göre oniksin türleri farklıdır. Taş kahverengi bant tabakasına sahip olduğunda adı sardoniks; kırmızı renk tabakasına sahip olduğunda karnelyan oniksi; mavi-gri renk tabakasına sahip olduğunda ise kalkedoniks adını alır.[122] Oniksin Mohs Sertlik Skalasına göre sertlik derecesi 6,5-7'dir ve özgül yoğunluğu 2.5-2.8'dir.[123]

6. ^{na_4}*Muššaru* / ^{na_4}MUŠ.GÍR: Bantlı Agat, Sardoniks

6.1. Sardoniks

Taşın tercümesi, literatürde genişleyen yeni bilgiler sayesinde zaman zaman farklılık göstermiştir. Sumerce NÍR.MUŠ.GÍR ismiyle bilinen taş, Akadca *muššaru* veya *mušgarru* yazılışlarıyla da geçebilmektedir.[124] *Muššaru* için "yarı değerli bir taş" veya "değerli taş" tercümelerinin yanı sıra[125], "serpantin" veya "yeşil feldspar" tercümeleri de yapılır.[126] *Lugal.e*'de, *muššaru*'nun kader tayinine bakıldığında, agat ve on bir başka yarı değerli taş arasında yer alır. Dolayısıyla kutsanmış taşlardan biridir. van Dijk taşı

---

[119] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34-35.

[120] R.-B. Wartke, "Onyx." içinde *RlA* (Berlin: Walter de Gruyter, 2003-2005), 92.

[121] Manutchehr-Danai, *Dictionary of Gems*, 616.; Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 162.

[122] Wartke, "Onyx.", 92.; Bauer, *Precious Stones*, 512.; de Jesus, "Comments on the Antiquity", 6.; Rapp, *Archaeomineralogy*, 99-100.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 96.

[123] Wartke, "Onyx.", 92.; Burnham, *Precious Stones in Nature*, 377.; Bauer, *Precious Stones*, 109.

[124] "[na$_4$.ní]r.muš.gír / muš-šá-ru" MSL 10 II.149; CDA, 264.; CAD P, 110.; Ayrıca bkz. ABZ, 153 ve 346.; MZL, 380.

[125] CAD M$_2$, 279.; AHw M-S, 683.

[126] DACG, 141 ve 154.; CDA, 223.

"*muš.gír* kalsedonu" ismiyle niteler.[127] Taşların doğası hakkında bilgi veren yayınların artmasıyla birlikte Schuster-Brandis taşı kırmızı-kahverengi ve beyaz bantlara sahip bir bantlı agat cinsi olarak ele alır. Taşın spesifik olarak "sardoniks" veya "karnelyan oniksi" olabileceğini ileri sürer.[128]

6.2. Sardoniksin Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde taşın görünümüne ilişkin kayıtlara bakıldığında tanımı ve türleri hakkında detaylı bilgiler edinilir. Serideki tanıma göre taş, kahverengi-beyaz ve kırmızı-beyaz renk aralığında bantlar taşır. STT I 108:11 numaralı metinde *muššaru*'nun doğası için açık bir şekilde kırmızı ve beyaz bantlı tanımı yapılır.[129] Serinin K.4751 ve STT I 108 numaralı metinlerinde *luludānītu*-taşı tanımlanır. Bu tanımda *luludānītu*-taşı, *muššaru*, *ḫulālu* ve *pappardilû*-taşlarıyla ilişki kurularak açıklanır. Bu üç taşın birleşmiş görünümüne sahip olan tür *luludānītu*'dur.[130] Mezopotamya'da bazı taşlar eril ve dişil olarak cinsiyete sahip bir biçimde kaydedilmiştir.[131] BAM 378 ii 0-15 numaralı metne göre *muššaru* kırmızı ve beyaz bantlara sahip olmasının yanı sıra, taşıdığı bantların fazla olmasından ötürü "*erkek muššaru*" (MUŠ.GÍR.NÍTA) olarak adlandırılmıştır. Taşın eril

---

[127] van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 120-121. st. 534.; Ayrıca bkz. ETCSL c.1.6.2. "Ninurta'nın Kahramanlıkları: Ninurta'ya šir-sud (?)": st. 531.; Bottéro ve Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, 361.

[128] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 262.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 433.

[129] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 264.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 433.

[130] Horowitz, "Two Abnu šikinšu Fragments", 114 ve 118.; Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259.

[131] Babilliler ve akabinde gelen uygarlıklar minerallere cinsiyet atfetmiştir. Erkek taşlar ve dişi taşlar, biçimlerine, renklerine veya parlaklık durumlarına göre cinsiyet ayırımına tâbi tutulmuştur. Dinler tarihçisi Eliade'nin Boson'dan aktardığı bilgiye göre, Asur metinlerinde geçen eril taşlar daha canlı renklere, dişil taşlar ise daha donuk bir yapıya sahiptir. Taşların cinsiyetiyle ilgili olarak Eliade "*Mezopotamyalılar, tıpkı diğer halklar gibi, ayrıntılı analitik araştırmaların sonucunda gerçek nesneleri kimi soyut sınıflandırmalar uyarınca değil, "görünümlerine", yani somut yoğunluklarına göre birbiriyle eşleştiriyorlardı.*" yorumunu yapmıştır. Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, Çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 53-54.; Mineralojide taşların renk karakterleri, parlaklığına ve şeffaflığına bağlı olarak değişebilir. Mineraller tanımlanırken canlı, donuk veya yumuşak gibi ifadeler seçilebilir. Bazı taşlar renk yoğunluğuna göre tanımlamalara tâbi tutulmuştur. Örneğin yakut taşının koyu renkli türü eril, daha açık renkli türü ise dişil olarak bir ayrıma sahipti. Yakut dışında, lapis lazuli ve karnelyan taşları da cinsiyete sahip olarak adlandırılırdı. Fakat modern mineralojik tanımlarda eskiden gelenek olan taşlara cinsiyet atfedilmesi durumunun artık terk edildiği belirtilir. Bauer, *Precious Stones*, 56, 264-265, 488 ve 508.

kullanımına ya da tanımlanmasına yönelik renk veya şekil bakımından yeterli bilgi bulunmamaktadır.[132] STT I 108:13 numaralı metinde ise taş *zaqānu muššaru (sakallı/püsküllü-muššaru)* ismiyle farklı bir tür olarak kaydedilmiştir.[133] *Zaqānu* kelimesinin bu taşın tanımlamasında kullanıldığı düşünülür.[134] Bu çeşidin kırmızı ve beyaz bantlı bir taş olacağı varsayılır. *Zaqānu* kelimesiyle hangi vurgunun yapıldığı noktası şüphelidir.[135] Ayrıca *Ḫḫ XVI*'da İGİ.MUŠ.GÍR / *īni muššari* ismiyle bir tür daha geçer.[136] Bu taş türü, *muššaru*'nun "serpantin" olarak değerlendirildiği bazı yayınlarda "ejderha gözü" şeklinde ele alınmıştır.[137] Fakat artık *muššaru*'nun bantlı agat türlerinden biri olacağına dair verilerin kuvvetlenmesi nedeniyle *īni muššari*'nin "göz agat" olabileceğini düşünmek ihtimal dahilindedir.[138] *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşın görümü şu şekilde tarif edilir:

> *Taş ki görünüşü (şöyledir): Beyaz ile birbirine dolanmış kırmızı yünün "bir sarmalı" gibidir (öyledir): Onun adı muššaru'dur.*
>
> *Taş ki görünüşü (şöyledir): Kırmızıdır (ve) beyazdır, çizgilidir: Onun adı muššaru'dur.*
>
> *muššaru (var. taş ki görünüşü (şöyledir)): Çizgileri çok sayıdadır: Onun adı muššaru'dur.*
>
> *muššaru: Bir parmağın alt kısmı gibidir (öyledir): Onun adı muššaru zaqānu'dur.*[139]

Kriptokristalin Kuvars kategorisinde yer alan sardoniks, bu grubun en tanındık türlerinden biridir. Bu grup içerisinde kalsedon, karnelyan, sard, helyotrop, oniks ve çakmaktaşı gibi türler yer alır. Sardoniks, beyaz ve

---

[132] Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287 ve 293 dipnot: 53.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 434.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259.; DACG, 154.

[133] Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch.", 184.; Schuster-Brandis, "Tupfen und Streifen", 259.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 434.; Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287.

[134] Scurlock, *Sourcebook for Ancient*, 287 dipnot: 55.; Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 434.; Ayrıca bkz. CAD M_2, 280.; CAD Z, 50-51.

[135] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 434.; Schuster-Brandis, "Quarz. A. Philologisch", 184.

[136] "[na_4.ní]r.muš.gír / (*i-ni muš-šá-ri*)" MSL 10 II.149; Ayrıca bkz. CAD M_2, 280.

[137] DACG, 156.

[138] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 433.

[139] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 34.

kırmızı tabakalı/katmanlı şeritlere sahip bantlı oniks olarak tanımlanabilir.[140] Agat, alacalı bir yapıya sahiptir ve rengi kırmızıdan gri-kahverengiye kadar uzanabilir. Taş, bantlar ve benekler taşıyabilir. Bu renkler siyah ve beyaz düz bantlar halinde olduğunda taş oniks adını alır. Taş, beyaz veya kırmızımsı kahverengi tonlarda bantlar taşırsa o tür sardoniks adını alır.[141] Oniks ve sardoniks isimleriyle bilinen bantlı agatlar, düzenli renk katmanlarına sahip silika türleridir. Oniksin siyahımsı ve beyazımsı bantları olmalıdır. Sardoniksin ise kırmızı, kırmızımsı-kahverengi veya beyaz bantlar taşıması gerekir. Bu taşlar, süs taşı kategorisinde yoğun rağbet gören türlerdir.[142] Sardoniksin, Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 6.8-7.9'dur ve özgül yoğunluğu 4.1/4.3'dür.[143]

7. ^{na_4}*Ḫašmānu* / ^{na_4}SAG.GİL.MUD: Ametist

7.1. Ametist

Taşın yaygın tercümesi "ametist"tir. Sumerce SAG.GİL.MUD karşılığı için Akadca *ḫašmānu* kelimesi verilir. Akadca taşın ismi *sangilmud* yazılışıyla da geçebilir.[144] Taşın tercümesi için "mavimsi/maviye çalan bir taş", "mavi-yeşil bir taş" ve "renkli bir taş" açıklamaları da yapılır.[145] *Ḫašmānu* kelimesinin renkli bir taş olabileceği dışında, yün ve derideki renge (boya) işaret ettiğini düşündüren destekleyici veri yerlerinin bulunduğu ileri sürülür. *Ḫašmānu*, Mısır dilindeki *ḥsmn* ve İbranice *hašmal* kelimeleriyle mukayeseli olarak ele alınır. Black, taşın "ametist" olduğunu düşünür.[146] Schuster-Brandis taşı soru işaretiyle "ametist?" olarak değerlendirir.[147] Ametist taşı adını Yunanca "*amethyson/amethystos*" (sarhoş olmayan) kelimesinden alır.[148] Kültepe Tabletlerinde geçen ve bilim dünyasında tartışmalı olan *amūtum* maddesi üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. *Amūtum* üzerine detaylı analizler Çeçen tarafından ele

---

[140] Arem, *Color Encyclopedia*, 159-160.

[141] de Jesus, "Comments on the Antiquity", 6.

[142] Rapp, *Archaeomineralogy*, 99-100.; Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials*, 96.

[143] Burnham, *Precious Stones in Nature*, 378.

[144] "na$_4$.sag.gil.mu[d] / [*ḫaš-ma-nu*]"; MSL 10 II.329; CDA, 316.; van Dijk, *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL*, 133.; Schramm, *Akkadische Logogramme*, 124.; Ayrıca bkz. ePSD: "saĝgirmud".

[145] AHw A-L, 334.; AHw M-S, 1022 vd., CAD Ḫ, 142.; CAD S, 23.; CDA, 111.; ABZ, 421.; MZL, 293.

[146] Jeremy Black, "Amethysts", *Iraq* 63 (2001): 183-186.

[147] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 440.

[148] Arem, *Color Encyclopedia*, 158.; Skeat, *A Concise Etymological*, 15.; Partridge, *Origins A Short Etymological*, 84.

alınmıştır. Sumerce karşılığı KÙ.AN olan *amūtum*'un değerli bir maden olduğu düşünülmektedir.[149] Albayrak, *amūtum* için "kıymetli bir maden veya taş" değerlendirmesini sunar.[150] Erkut, Kültepe Tabletlerinde geçen *amūtum*'un Hititçe metinlerde yer alan Sumerce olası karşılığının ^{NA_4}DUḪ.ŠÚ.A (*dušû*/*dušia*) olduğunu ve bu maddenin Hititçesinin muhtemelen *parašḫi/a-* ismiyle geçtiğini belirtir. Dolayısıyla *amūtum*'un ametist olacağını ileri sürmüştür.[151]

7.2. Ametistin Çeşitleri ve Özellikleri

Abnu šikinšu Serisi'nde taşın görünümü *sangilmud* ismiyle kaydedilmiştir. Fakat ilgili metin yeri kırık olduğu için taşın karakteri ve doğası hakkında bilgilere erişilememektedir.[152] *Ḫašmānu* ve *saggilmud* kelimelerinin gökyüzünün rengini yansıtması nedeniyle mavi-yeşil veya yeşilimsi tonlara sahip olduğu varsayılmaktadır. Günlük yaşamda giysilerde renk tonu ve pigment olarak farklı mânâlara gelebildiği için Mezopotamya'da taşın hangi türü yansıttığına dair görüşler şüphelidir. Landsberger'den aktarılan bilgiye göre *ḫašmānu*, sarı veya turuncu görünüme sahip değilse, kırmızı veya mor (tam olarak kızgın kor kömür rengi) rengine sahip olmalıdır.[153] Ayrıca *ḪḪ XVI*'da *ḫašmānu*, İGİ.ŠAḪ yani "domuz gözü" ismindeki ayrı bir çeşit olarak kaydedilmiştir.[154] Bu tür hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır.

Makrokristalin Kuvars kategorisinde yer alan ametist yarı saydam olabilir. Taşın rengi mor, menekşe ve eflatun tonları aralığındadır.[155]

---

[149] Salih Çeçen, "Kaniš Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a 'KÙ.AN' (amūtum) İle İlgili Önemli Talimatları", *Belleten* LXI/231 (1997): 219-220.; *Amūtum*'un değeri hakkında bilgi veren çalışma için ayrıca bkz. Cahit Günbattı, "Eski Anadolu'da 'Su Ordali'", *ArAn* 4/1 (2000): 73-88.; Yıldırım'ın *amūtum*'un bir maden olacağına yönelik detaylı analizi için bkz. Yıldırım, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Süs Eşyaları ve Bunların Ticareti", 16-17.

[150] İrfan Albayrak, *Kültepe Tabletleri IV (Kt. o/k)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 166.; Ayrıca bkz. Albayrak, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", 52.

[151] Sedat Erkut, "Kültepe Metinlerinde Geçen amūtu(m) Üzerine", *Belleten* LXXI, 260 (2007): 1-4.; *Amūtum*'un ametist olabileceği görüşüne katkı sağlayan Günbattı'nın değerlendirmesi için bkz. Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 80.; Hitit metinlerinde geçen ^{na_4}*parašḫi/a-* hakkında bkz. Çilingir Cesur, *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, 227-228.

[152] Schuster-Brandis, *Steine als Schutz- und Heilmittel*, 37.

[153] Black, "Amethysts", 184.; *Ḫašmānu* kelimesinin detaylı analizi için bkz. Thavapalan, *The Meaning of Color*, 269-284.

[154] "na$_4$.MIN (=sag.gil.mud) / [MIN *i-ni ša-ḫi-e*] / igi.šaḫ" MSL 10 II.330

[155] Aston vd., "Stone", 50.; Kurt ve Arık, *Mineraloji*, 160.; Brauns, *Özel Mineraloji*, 42.; Arem, *Color Encyclopedia*, 158.

İçerisinde solgun kırmızımsı menekşe renkleri taşıyabilir. Ayrıca neredeyse renksiz gibi bir dış görünüme sahip olabilir. Bu durum taşa yoğun bir derinlik katar. Morun saf tonları bakımından zengin bir taştır.[156] Ametistin renk karakteri mor ve menekşe rengi tonundadır ve içeriğinde manganez ya da demir cevheri ihtiva eder.[157] Taşın göz alıcı rengi içermiş olduğu demir cevherinden kaynaklıdır.[158] Ametistin, Mohs Sertlik Skalasına göre sertliği 7'dir ve özgül yoğunluğu 2.5-2.8'dir.[159]

Sonuç

Mezopotamya'da mineraloji ve petroloji alanlarına yönelik bilgileri aktaran *ḪAR.ra=ḫubullû, Abnu šikinšu* ve *Lugal.e Mitosu* gibi temel kaynaklar, söz konusu coğrafyada günümüzdeki gibi bir bilim dalının gelişmemesine karşın ilgili sahalar hakkında detaylı bilgiler sağlamaktadır. Dolayısıyla bu temel kaynaklar, mineralleri tanımlayan el kitapları şeklinde değerlendirilebilir. *Abnu šikinšu Serisi*'nde taşların karakterleri doğaya veya astral ögelere ait somut kavramlarla ve renklerle ilişki kurulmak suretiyle açıklanmıştır. Taşların dış yapıları, renkleri, yüzeyleri, boyutları ve bantları hakkında da detaylı bilgiler aktarılmıştır. Kaydedilen tanımlar taşların geniş bir yelpazede renk çeşitliliğine sahip olduğunu göstermektedir. Kuvars taşları âdeta bir renk şöleni sunmuştur. Bunun yanı sıra taşların sahip olduğu noktalar, tabakalar ve bantlar onların görsel açıdan farklı bir ambiyansa ve harmoniye sahip olduğunu da göstermektedir. Eksantrik yapılarıyla insanları etkilediği ve cezbettiği anlaşılan kuvars taşları, işlenerek karakteristik nitelik kazanması yönüyle Mezopotamyalıların günlük yaşamlarında önemli bir yer işgal etmiştir.

Kuvars Grubu'ndan taşların yapıları ve doğaları iyi bir şekilde ayırt edilmiştir. Taşların karakterlerine yönelik tanımlardaki detaylar bu düşünceyi destekler nitelikte olmalıdır. Ayrıca *Lugal.e*'de kuvars taşlarının kader tayinine bakıldığında onların kutsanmış olması Mezopotamyalıların bu taşları sempatik bir gözle algıladığı şeklinde yorumlanabilir. Taşların doğasını anlatan kayıtlara göre Mezopotamya'da bantlı agat türlerinin görünümleri ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Öyle ki bantlı taşlar tek veya çift tabaka taşıma durumları dâhil olmak üzere çok renkli yapıları vurgulanacak şekilde tarif edilmiştir. Taşların doğalarına yönelik bazı tanımlar günümüzdeki mineralojik tanımlarla da paralellik taşımaktadır.

---

[156] Bauer, *Precious Stones*, 481.
[157] Rapp, *Archaeomineralogy*, 95.; *Ancient Mesopotamian Materials*, 94.
[158] Atakul vd., *Süs Taşları*, 75.
[159] Burnham, *Precious Stones in Nature*, 377.

Minerallerin yapısal özellikleri, somut ögelerle ilişki kurulmasına yönelik fayda sağlamış olmalıdır. Nitekim göz agat gibi karakteristik niteliğe sahip olan türlerin göz şeklini yansıtmasında taşların doğal yapılarının dikkate alındığı görülmektedir. Bantlara ve tabakalara sahip taşların yüzeylerinde doğal olarak göz biçimi oluşabilmektedir. Dolayısıyla somut ögelerle ilişkilendirilen taşlar ele alınırken minerallerin dış görünümlerinin de göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

Mineraller hakkında değerlendirme yapmaya olanak tanıyan *amulet taşları*nı içeren listeler vasıtasıyla kuvars taşlarının çeşitleri olacağı düşünülen mineraller hakkında bilgi edinilmektedir. Fakat bu taşların detayları hakkında değerlendirme yapabilecek verilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Mezopotamya'da bazı taşların dişil ve eril olarak cinsiyete sahip bir şekilde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Hem Antik Çağ'da hem de günümüz mineraloji alanında taşların cinsiyete sahip olma durumu onların koyu renk tonu ve açık renk tonu özelliğine göre değerlendirilmiştir. Mezopotamya'da renkleri ve parlaklıkları ölçüt alınarak taşlara cinsiyet atfedilmesi hadisesini destekleyici veriler oldukça sınırlıdır. Bu hususta yazılı kaynaklar taşların cinsiyetine yönelik hem görünümü hem de kullanımı açısından değerlendirme yapabilecek kadar metin verisi sunmamaktadır. Dolayısıyla bu cinsiyet ayrımıyla neyin kastedildiği şüphelidir. Son olarak Mezopotamya'da bazı kuvars taşları hakkında detaylı bilgiler elde edilmesine rağmen, yine bir kuvars türü olan ve günümüzde oldukça popüler bir şekilde tanınan ametist hakkında bilgilerin ise daha sınırlı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Gürsel. *Aristoteles'in Taşlar Kitabı (Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.

Albayrak, İrfan. "She will live, eat and be anointed together with them" *ušbat aklat u paššat ištīšunu*". ed. J. G. Dercksen, *Assyria and beyond: studies presented to Mogens Trolle Larsen*. 9-20. Leiden, 2004.

Albayrak, İrfan. *Kültepe Tabletleri IV (Kt. o/k)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Albayrak, İrfan. "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", İçinde Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015 / Salihli, hazırlayan Salihli Belediyesi, 47-54. Salihli: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Arem, Joel E. *Color Encyclopedia of Gemstones*. New York: Van Mostrand Reinhold Company, 1987.

Aston, Barbara G., James A. Harrelland ve Ian Shaw. "Stone". ed. Paul T. Nicholson, Ian Shaw, *Ancient Egyptian Materials and Technology*. 5-77. Cambridge, UK, 2000.

Atakul, Ayşe, Ceren Küçükuysal, Kaan Sayıt ve Selin Süer. *Süs Taşları*. ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012.

Aydın, Nafiz. "Büyük Sümerce Sözlük". Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Balkan, Kemal. "Talimi-Destâni Sümer Edebiyatının Şaheserlerinden Biri", Sumeroloji Araştırmaları 1 Ayrı Basım (1941): 881-912.

Bauer, Max. *Precious Stones A Popular Account of Their Characters, Occurrence and Applications with an Introduction to Their Determination, for Mineralogists, Lapidaries, Jewellers, etc. Witn an Appendix on Pearls and Coral*. C. In Two Volumes. New York: Dover Publications, 1968.

Bilgiç, Emin. "Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", Sumeroloji Araştırmaları 1 Ayrı Basım (1941): 913-950.

Black, J., A. George ve N. Postgate. *A Concise Dictionary of Akkadian*. Germany: Wiesbaden, 2000.

Black, Jeremy. "Amethysts", *Iraq* 63 (2001): 183-186.

Bonewitz, Ronald Louis. *Nature Guide Rocks and Minerals*. United States: DK Publishing, 2012.

Borger, Rykle. *Assyrisch-Babylonische Zeichenliste*. AOAT, Bd. 33. Neukirchener Verlag: Butzon und Bercker, 1978.

Borger, Rykle. *Mesopotamisches Zeichenlexikon*. AOAT, Bd. 305. Münster: Ugarit-Verlag, 2004.

Boson, G. G. "Edelstein (Halbedelstein)". İçinde *RlA*, II:266-273. Berlin: Walter de Gruyter, 1938.

Bottéro, Jean ve Samuel Noah Kramer. *Lorsque les dieux faisaient l'homme: Mythologie mésopotamienne*. Paris: Éditions Gallimard, 1989.

Brauns, F. *Özel Mineraloji* Çev. Yusuf Tatar. İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1973.

Burnham, S. M. *Precious Stones in Nature, Art, and Literature*. Boston: Bradlee Whidden, 1886.

Caley, Earle R. ve John F. C. Richards. *Theophrastus on Stones Introduction, Greek Text, English Translation, and Commentary*. Columbus, Ohio: The Ohio State University, 1956.

Collon, Dominique. "Mineralien. C. In der mesopotamischen Kunst". İçinde *RlA*, VIII:212-213. Berlin: Walter de Gruyter, 1993.

Çeçen, Salih. "Kaniš Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a 'KÙ.AN' (amūtum) İle İlgili Önemli Talimatları", Belleten LXI/231 (1997): 219-232.

Çeçen, Salih ve Hakan Erol. "Kültepe'den Değişik Bir Ticari Mal Listesi (Kt n/k 1697)", ArAn 12/2 (2018): 53-75.

Çilingir Cesur, Sevgül. *Hititlerde Ritüel ve Büyü*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020.

de Jesus, Prentiss S. "Comments on the Antiquity of Mining Rocks and Minerals", ed. Franco Pirajno, Taner Ünlü, Cahit Dönmez ve M. Bahadır Şahin, *Mineral Resources of Turkey*. 1-19. Nature Switzerland, 2019.

Durucu, Nuri. "Kalsedon (Chalcedony)", İçinde Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015 / Salihli, hazırlayan Salihli Belediyesi, 302-311. Salihli: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Edzard, D. O. "Jaspis A. Philologisch." İçinde *RlA*, V:269-270. Berlin: Walter de Gruyter, 1976-1980.

Eliade, Mircea. *Babil Simyası ve Kozmolojisi* Çev. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.

Erdem, Sargon. "Akik". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II:262-263. İstanbul, 1989.

Erkut, Sedat. "Kültepe Metinlerinde Geçen amūtu(m) Üzerine", Belleten LXXI/260 (2007): 1-4.

Frahm, Eckart. *Babylonian and Assyrian Text Commentaries Origins of Interpretation*. Guides to the Mesopotamian Textual Record 5. Münster: Ugarit-Verlag, 2011.

Geller, Samuel. *Die Sumerisch-Assyrische Serie Lugal-e ud me-lam-bi nir-gál*. Leiden: E.J. Brill, 1916.

Günbattı, Cahit. "Eski Anadolu'da 'Su Ordali'", ArAn 4/1 (2000): 73-88.

Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Hatipoğlu, Murat. "Batı Anadolu'da Antik Çağlarda Kullanılmış Mavi Kalsedonların Arkeo-Gemolojiksel Yaşlama Çalışması", İçinde Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015 / Salihli, hazırlayan Salihli Belediyesi, 312-318. Salihli: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Heimpel, W. “Meluḫḫa”. İçinde *RlA*, VIII:53-55. Berlin: Walter de Gruyter, 1993.

Horowitz, Wayne. “Two Abnu šikinšu Fragments and Related Matters”. ZA 82/1 (1992): 112-122.

Jacobsen, Thorkild. “Sumerian Mythology: A Review Article”. İçinde *Philosophy, Religious Studies, and Myth*, ed. Robert A. Segal, 174-198. New York & London: Garland Publishing, 1996.

Jacobsen, Thorkild. *The Harps that Once–: Sumerian Poetry in Translation*. New Haven and London: Yale University Press, 1997.

Kaçar, Abdulgani. “Eski Mezopotamya Kültüründe Tılsım İnanışı ve Bazı Tılsımlı Objeler”, ArAn 13/1 (2019): 69-81.

Kramer, Samuel Noah. “Lugal ud me-lám-bi nir-ğál: Texte, Traduction et Introduction by J. van Dijk”, JAOS 105/1 (Jan.-Mar., 1985): 135-139.

Kurt, Hüseyin ve Fetullah Arık. *Mineraloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Landsberger, Benno, Erica Reiner ve Miguel Civil. *The Series ḪAR-ra= hubullû: Tablets XVI, XVII, XIX and Related Texts*. Materialien zum Sumerischen Lexikon 10. Rome: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, 1970.

Manutchehr-Danai, Mohsen. *Dictionary of Gems and Gemology*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2009.

Michel, Cécile. “La cornaline dans les sources paléo-assyriennes” ed. Murat Akar, Ekin Kozal ve Yagmur Heffron, *Questions, Approaches and Dialogues in the Eastern Mediterranean Archaeology. Studies in Honor of Marie-Henriette Gates and Charles Gates*, 353-369. Münster, 2017.

Moorey, P.R.S. *Ancient Mesopotamian Materials and Industries The Archaeological Evidence*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1999.

Partridge, Eric. *Origins A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London and New York: Routledge, 1966.

Pliny The Elder, *Natural History, Volume X, Books 36-37* (Translated by D. E. Eichholz) Loeb Classical Library 419. Cambridge: Harvard University Press, 1962.

Postgate, Nicholas. “Mesopotamian Petrology: Stages in the Classification of the Material World”, Cambridge Archaeological Journal 7/2 (1997): 205-224.

Puhvel, Jaan. *Hittite Etymological Dictionary, Vol. 1 Words Beginning With A Vol. 2 Words Beginning With E and I*. Berlin: Mouton Publishers, 1984.

Puhvel, Jaan. *Hittite Etymological Dictionary, Vol. 3 Words Beginning With Words Beginning With H.* Berlin: Mouton Publishers, 1991.

Rapp, George. *Archaeomineralogy*. Natural Science in Archaeology. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 2009.

Röllig, W. “Mineralien. A. Allgemein”. İçinde *RlA*, VIII:209-210. Berlin: Walter de Gruyter, 1993.

Schramm, Wolfgang. *Akkadische Logogramme*. Göttinger Beiträge zum Alten

Orient 5. Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen, 2010.

Schuster-Brandis, Anais. "Tupfen und Streifen Erkenntnisse zur Identifikation von Steinnamen aus der Serie abnu šikinšu „Der Stein, dessen Gestaltung..."", AoF 30/2 (2003): 256-268.

Schuster-Brandis, Anais. "Quarz. A. Philologisch." İçinde *RlA*, XI:182-185. Berlin: Walter de Gruyter, 2006-2008.

Schuster-Brandis, Anais. *Steine als Schutz- und Heilmittel Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr.* AOAT 46. Münster: Ugarit-Verlag, 2008.

Schuster-Brandis, Anais. "Stein. A. Philologisch." İçinde *RlA*, XIII:123-127. Berlin: Walter de Gruyter, 2011-2013.

Scurlock, JoAnn. *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*. Writings from the Ancient World 36. Atlanta, Georgia: SBL Press, 2014.

Simkó, Krisztián. "Emery abrasive in the lapidary craft of the Ur III period? Some further remarks on the stone ú-na$_4$-gug and its Old Babylonian counterpart", Aula orientalis: revista de estudios del Próximo Oriente Antiguo 33/1 (2015): 141-156.

Simkó, Krisztián. Die Steine und ihre Aitiologie in dem Epos von Ninurta Eine philologische Untersuchung mit Fallstudien zu dem Steinkapitel des sumerischen Epos Lugale". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2018.

Skeat, Walter W. *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*. New York: Perigee Books, 1980.

Steinkeller, Piotr. "Marḫaši". İçinde *RlA*, VII:381-182. Berlin: Walter de Gruyter, 1990 1987.

Steinkeller, Piotr. "New Light on Marhaši and its Contacts with Makkan and Babylonia", ed. *J. Giraund ve G. Gernez, Aux marges de l'archéologie. Hommage à Serge Cleuziou, Travaux de la Maison René-Ginouvès,* 261-274. Paris: 2013.

Thavapalan, Shiyanthi. *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*. Leiden-Boston: Brill, 2019.

Thompson, R. C. *A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology*. Oxford: Oxford University Press, 1936.

Tosi, M. "Jaspis B. Archäologisch." İçinde *RlA*, V:270-271. Berlin: Walter de Gruyter, 1976-1980.

Tosi, M. "Karneol". İçinde *RlA*, V:448-452. Berlin: Walter de Gruyter, 1976-1980.

Ünal, Ahmet. "Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte". Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.

van Dijk, J. *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL: Le récit epique et didactique des Travaux de Ninurta, du Deluge et de la Nouvelle Création Texte, Traduction*

Et Introduction. Tome I. Leiden, The Netherlands: E.J. Brill, 1983.

Veenhof, Klaas R. "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog (Kt a/k 611)", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 86, Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern (1996): 425-433.

Von Soden, W. *Akkadisches Handwörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1959.

Wartke, R.-B. "Onyx." İçinde *RlA*, X:92-93. Berlin: Walter de Gruyter, 2003-2005.

Wartke, R.-B. "Quarz. B. Archäologisch." İçinde *RlA*, XI:185-186. Berlin: Walter de Gruyter, 2006-2008.

Wartke, R.-B. "Stein. B. Archäologisch." İçinde *RlA*, XIII:127-131. Berlin: Walter de Gruyter, 2011-2013.

Westenholz, Joan G. "Metaphorical Language in the Poetry of Love in the Ancient Near East", İçinde La circulation des biens, des personnes et des idées dans le Proche-Orient ancien Actes de la XXXVIII Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 8-10 juillet 1991), 381-387. Paris: Éd. Recherche sur les Civilisations, 1992.

Yıldırım, Nurgül. *Kültepe Tabletlerinde Geçen Süs Eşyaları ve Bunların Ticareti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: 2013.

KISALTMALAR

ABZ	R. Borger, Assyrisch-babylonische Zeichenliste, AOAT 33 (Neukirchen-Vluyn 1978) Ergänzungsheft, AOAT 33A (Neukrichen-Vluyn 1980)
AHw	W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden 1959-1981)
AoF	Altorientalische Forschungen (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients) (Berlin 1974 ff.)
AOAT	(aka AOATS): Alter Orient und Altes Testament (Kevelaer/Neukirchen-Vluyn 1969 ff.); S = Sonderreihe (1971 ff.)
ArAn	Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Dergisi.
BAM	(aka Köcher Medizin): F. Köcher, Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen (Berlin 1963 ff.)
BSS	Nafiz Aydın, Büyük Sümerce Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara 2013)
CAD	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago (Chicago 1956 ff.)
CDA	Concise Dictionary of Akkadian

CDLI	Cuneiform Digital Library Initiative <http://cdli.ucla.edu/> (Los Angeles/Berlin)
DACG	(aka Thompson DAC): R. C. Thompsom, Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology (Oxford 1936)
ePSD	Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary Project <http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html (Philadelphia)
ETCSL c.	Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (Katalog Numarası) <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk> (Oxford)
HED	J. Puhvel, Hittite Etymological Dictionary (Berlin 1984 ff.)
Ḫḫ XIV	Landsberger, B. vd. 1970. Materialien zum Sumerischen Lexikon 10. *Ḫar-ra = ḫubbulu Tablets XVI, XVII, XIX and Related Texts*. (Rome: Pontificium Institutum Biblicum).
JAOS	Journal of the American Oriental Society
K.	Museum siglum of the British Museum in London (Kuyunjik)
KAR	E. Ebeling, Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts I/II (= WVDOG 28, 1919; 34, 1923)
MSL	Materialien zum sumerischen Lexikon/Materials for the Sumerian Lexicon (Rom 1937 ff.); SS = Supplementary Series (1, 1986)
MZL	R. Borger, Mesopotamisches Zeichenlexikon (AOAT 305; Ugarit-Verlag 2003)
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Plin. HN	Pliny. Natural History, Volume X: Books 36-37. Translated by D. E. Eichholz. Loeb Classical Library 419. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.
RlA	Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archaologie
SBL	Society of Biblical Literature
STT	O. Gurney/J. Finkelstein, The Sultantepe Tablets, I/II (London 1957/1964)
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete, (from 1939) und Vorderasiatische Archäologie (Leipzig … Berlin 1886 ff.); s. UAVA